

ANNA ŻARNOWSKA

ZASIĘG, WPŁYW I BAZA SPOŁECZNA PPS W PRZEDDZIEŃ REWOLUCJI 1905 R.

Badania nad kształtowaniem się nowoczesnych partii politycznych na ziemiach polskich, szczególnie nad wpływami politycznymi i bazą społeczną partii rewolucyjnych nie wyszły jeszcze dotąd ze stadium początkowego.

Istniejące opracowania sięgały do niektórych aspektów działalności praktycznej ruchu robotniczego, a przede wszystkim do jego ideologii. Ustalenie zakresu wpływów i określenie bazy społecznej partii robotniczych staje się szczególnie niezbędne dla badań nad polskim ruchem robotniczym w początkach XX wieku, a szczególnie w epoce rewolucji 1905—1907 r., kiedy wkracza on na drogę umasowienia i krystalizacji różnych nurtów ideowych. Nie można należycie docenić roli SDKPiL i PPS w okresie rewolucji 1905 r., ani tym bardziej zmian społecznych i politycznych, jakie ze sobą przyniosła ta rewolucja, jeśli nie ustali się podstaw społecznych tych partii i na jaką część społeczeństwa polskiego mogły mieć wpływ przed jej wybuchem i później w jej toku.

Artykuł niniejszy jest próbą zestawienia nader skąpych i fragmentarycznych danych, zebranych na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych i drukowanych, o stanie organizacyjnym, zakresie wpływów politycznych i bazie społecznej PPS w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch rewolucji 1905 r. Nakreślenie na wstępie struktury organizacyjnej PPS, terytorialnych granic jej działalności oraz środowisk społecznych, z których rekrutowali się jej członkowie, wydawało się niezbędną częścią tych rozważań. Choć zaś przedmiotem badań jest PPS, to jednak nie można byłoby nie wprowadzić choćby niektórych porównań z liczebnością i aktywnością innych partii robotniczych. Oczywiście porównania te nie będą mogły być dostatecznie ścisłe i wszechstronne dopóki nie powstaną podobne opracowania w tym zakresie dla wszystkich partii robotniczych Królestwa.

Historia PPS była przedmiotem badań już w okresie przed 1918 r., a szczególnie w okresie międzywojennym¹. Jednak wszystkie te pozycje tylko w niewielkim stopniu dotyczą interesujących nas zagadnień.

¹ W. P o b ó g - M a l i n o w s k i, Józef Piłsudski, 2 tomy, Warszawa 1935; t e n ż e, Józef Montwiłł-Mirecki, Warszawa 1934; t e n ż e, Najnowsza historia polityczna Polski, t. I, Paryż 1953; L. W a s i l e w s k i, Zarys dziejów PPS, Warszawa 1925; J. K r z e -

Toteż podstawową bazą artykułu były archiwalia i prasa partyjna. Nieocenionym źródłem dla badanych zagadnień stało się archiwum PPS przechowywane w Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR.

I

Pierwsze lata XX w., a szczególnie rok 1904 są okresem znacznego rozszerzenia działania i wzrostu wpływów wszystkich partii i ugrupowań politycznych. Dotyczy to również PPS. Wiązało się to z ogólną aktywizacją polityczną polskiego społeczeństwa na tle zmian w sytuacji międzynarodowej (wzrost sił rewolucyjnych w Rosji, wojna rosyjsko-japońska itp.) i podniesieniem się nastrojów rewolucyjnych proletariatu w Królestwie Polskim. Wzrost wpływów PPS wśród klasy robotniczej, inteligencji a szczególnie zapoczątkowana w tym okresie „akcja zdobywania wsi” musiały pociągnąć za sobą zmiany w strukturze organizacyjnej.

Specyficzne cechy struktury organizacyjnej partii robotniczych działających w ramach carskiej Rosji, a w tym i PPS w porównaniu z innymi partiami socjalistycznymi tego okresu (jak np. socjaldemokracja niemiecka czy austriacka) określały warunki polityczne, w których działała — a więc brak swobód demokratycznych, panujący system policyjny. Nielegalność partii z jednej strony uniemożliwiała jej umasowienie, z drugiej — zwiększała rolę poszczególnych działaczy — organizatorów. W omawianym okresie właściwa „krajowa” kadra organizatorów PPS znacznie się rozszerzyła w porównaniu z pierwszym okresem działalności tej partii, ale i pod koniec 1904 r. liczyła niewiele ponad 20 osób (nie licząc działaczy przebywających w tym czasie w więzieniu) dla całego Królestwa. Od VI Zjazdu PPS w 1902 r. ustala się podział organizacji krajowej na 5 okręgów i rozdzielenie odpowiedzialności za nie pomiędzy członków CKR. Jednocześnie wyodrębnione zostają pewne działy pracy, powierzone poszczególnym członkom lub pełnomocnikom CKR a więc technika, finanse, redakcja Robotnika oraz działalność wśród inteligencji w Królestwie i polskiej młodzieży studenckiej w Rosji. Działy te z czasem przekształciły się w wydziały CKR, obsługiwane przez specjalne zespoły działaczy. Tak np. wydzielenie organizacji inteligenckich i ich zarządów, scentralizowanie inicjatyw lokalnych w tym zakresie, świadczy w pewnym stopniu o wpływach PPS w kołach inteligenckich w 1904 r. Na przełomie roku 1903/1904 już w praktyce lokalnych ośrodków PPS istnieje odrębne kierownictwo „robotą inteligencką”: obok siebie działają pełnomocnicy CKR do agitacji wśród robotników i inteligencji.

Wokół „okręgowców” skupili się „mężowie zaufania” reprezentujący na ogół poszczególne ośrodki miejskie danego okręgu. W nie-

sławski, Dzieje PPS od 1904 r. do wybuchu wojny światowej w r. 1914, Księga jubileuszowa PPS, Warszawa 1933. Szereg artykułów zamieszczonych w Niepodległości i Kronice Ruchu Rewolucyjnego oraz przede wszystkim drukowane w tych pismach materiały wspomnieniowe.

których takich ośrodkach z kolei tworzyły się miejscowe Komitety Robotnicze. W toku lat 1902, 1903 do końca 1904 r. następuje względnie szybka rozbudowa terytorialnej sieci organizacyjnej PPS tak, że w końcu r. 1904 liczba komitetów miejscowych w Królestwie i na Litwie sięga 15-tu. Należy jednak podkreślić, że w tym okresie komitety miejscowe ciągle jeszcze bardziej same prowadzą kolportaż i agitację niż centralizują działalność w tej dziedzinie dołowych ogniw partyjnych. Nie ograniczają się one jednak w swej działalności do swego macierzystego miasta (z reguły ważniejszego ośrodka przemysłowego), ale próbują rozszerzać ją na okoliczne mniejsze ośrodki miejskie oraz wsie, przekształcając się następnie lub wydzielając ze swego składu oddzielne zespoły Komitetów Okręgowych. Tak np. w r. 1903 powstał Warszawski Okręgowy Komitet Robotniczy, kierujący nie tylko lokalną organizacją warszawską, ale obejmujący pod swój zarząd także teren guberni warszawskiej i płockiej. Następnie w końcu r. 1904 następuje oddzielenie Warszawskiego Komitetu Okręgowego od WKR (komitetu „miejskiego”). Dalsze Komitety Okręgowe, poza warszawskim, powstają dopiero w okresie rewolucji w 1905 r.

Jednak już w 1903 i 1904 r. odbywają się organizowane przez pełnomocników CKR — okręgowców w oparciu o najsilniejszy Komitet Robotniczy danego okręgu — „konferencje okręgowe” — (jak np. warszawska czy dąbrowska), w których uczestniczyli wybitniejsi działacze lokalnych komitetów danego okręgu. Konferencje takie, choć zbierały się rzadko, stanowiły załazek przyszłych komitetów okręgowych. Sprawa kompetencji konferencji okręgowych była przedmiotem ostrych starć wewnętrznych w PPS w latach 1902—1904; problematyka ta wykracza już jednak poza ramy niniejszego artykułu.

Niższe formy organizacyjne w PPS — poniżej lokalnych Komitetów Robotniczych — były w tym okresie jeszcze bardziej różnorodne i niejednolite. Charakterystyczna tu była jakaś mieszanina organizacji typu kółkowego (kółka wykładowe, kółka agitatorów) oraz masowego, uwzględniającego zarówno zasadę zawodową (komitety fachowe: metalowe, murarskie itp. zarządy fabryczne, fabryczni „mężowie zaufania”) jak i terytorialną (komitety lokalne, dzielnicowe) w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu. Obok tego w 1904 r. pojawiają się zupełnie specyficzne formy organizacyjne — grupy bojowe. Mamy więc tutaj do czynienia z charakterystycznym zjawiskiem w partii, która wyszła już z okresu kółkowości ruchu, ale nie mogła, ze względu na warunki działania, przekształcić się w partię masową.

Wszystkie wymienione wyżej formy niższych ogniw organizacyjnych odnoszą się wyłącznie do organizacji robotniczej. W innych środowiskach PPS tworzyła odrębne organizacje o odrębnych formach; tak np. w ośrodkach wiejskich komitety chłopskie złożone z agitatorów wiejskich, a wśród inteligencji — kółka dla wykładowców, konferencje inteligenckie, kółka pomocy więźniom itp. Najszerzej stosowaną formą organizowania inteligencji (szczególnie studentów) były koła organizujące wykładowców dla kółek robotniczych. Na ten kierunek pracy wśród inteligencji kładziono w PPS najsilniejszy nacisk.

Na uwydatnienie zasługuje fakt wytworzenia się już w okresie przedrewolucyjnym w szeregu ważnych ośrodków robotniczych PPS jak Warszawa, Łódź, Radom i Zagłębie Dąbrowskie — tzw. komitetów lub delegacji fabrycznych. Rozpowszechnienie się tej wyższej w stosunku do kół fachowych formy organizacji fabrycznych było wyrazem rozszerzenia się wpływów PPS wśród robotników i gruntowania się ich w poszczególnych fabrykach. O tym samym świadczyło w pewnym stopniu wprowadzenie podziału na dzielnice w Warszawie — w 1901 r., w Łodzi — w 1904 i w Zagłębiu — na początku 1905 r.²

Podział terytorium na dzielnice zastąpił poprzedni, charakterystyczny dla okresu kółkowego podział organizacji lokalnej na koła fachowe. Wprowadzał on ogniwo pośrednie między delegacjami fabrycznymi, czy kołami „fachowymi” a komitetem lokalnym. Powstały tzw. komitety dzielnicowe czyli dzielnicowe koła agitatorskie, koncentrujące w swym ręku wszystkie „stosunki robotnicze” w danej dzielnicy, zawiązujące nowe komórki, prowadzące kolportaż itp. Do zadań komitetu dzielnicowego należała także pomoc w organizowaniu strajków, nadzór i organizowanie kółek wykładowych, prowadzenie agitacji wśród robotników przy pomocy agitatorów, zgrupowanych w kółka agitatorskie, organizowanie pomocy dla więźniów itp.

W praktyce obok dzielnic terytorialnych pozostały jako odrębne „dzielnice”: kobieca, żydowska oraz rzemieślnicza (organizująca kółka agitatorskie dla poszczególnych gałęzi przemysłu)³.

Ogólnie całą strukturę organizacyjną PPS w omawianym okresie cechował podział: 1) na organizacje tzw. ścisłe i luźne; 2) na organizacje robotnicze, inteligenckie i chłopskie; 3) na organizacje narodowe. Chodzi tu o wydzielenie i pewną autonomię organizacji żydowskiej oraz o wydzielenie organizacji niemieckiej (np. odrębna dzielnica niemiecka w Łodzi). Do r. 1902 organizacje żydowskie PPS podporządkowane były komitetom lokalnym, w następnych latach koła żydowskie na Litwie i w Warszawie zaczynają się wyodrębniać. Około połowy r. 1903 zorganizowany zostaje autonomiczny Komitet Żydowski na prawach komitetu okręgowego, któremu podporządkowano lokalne koła i komitety.

Nieliczne odrębne organizacje PPS powstały także na terenie Litwy: białoruskie (złożone z chłopów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny oraz litewskie. Te ostatnie weszły w skład PPS w r. 1901 wraz z przyłączeniem się doń części litewskiej SD. W praktyce jednak organizacje litewskie PPS były bardzo nieliczne i obejmowały w przeważającej części robotników żydowskich i polskich⁴.

Wymienione wyżej cechy struktury organizacyjnej (zróznicowanie form organizacji zależnie od stopnia zakonspirowania, składu społecz-

² Sprawozdanie z konferencji warszawskiej PPS z końca 1903. Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR (AZHP), zesp. PPS 1895—1918, teka 3, nr III oraz cyt. sprawozdanie z konferencji CKR w Krakowie.

³ Memoriał B. Czarkowskiego (1901—1902). AZHP, korespondencja PPS, teka 6.

⁴ Ibidem.

nego i narodowego) nie były specyficzne wyłącznie dla PPS, występowały także w SDKPiL i w Bundzie. Z wyjątkiem, oczywiście, kryterium narodowego, które w tym ostatnim nie miało zastosowania, obowiązywał tam natomiast dodatkowy podział na organizacje propagandowo-polityczne i ekonomiczne⁵.

Organizacje ścisłe w tych partiach musiały być ze względów konspiracyjnych ograniczane ilościowo do minimum. W skład organizacji „ściślejszej” PPS wchodziłi członkowie komitetów lokalnych tzw. Komitetów Robotniczych, komitetów dzielnicowych itp., kół agitatorskich oraz organizacji bojowych. Natomiast kółka wykładowe stanowiły luźniejsze ogniwo organizacji, jako rezerwa dla organizacji ściślejszej, jako źródło agitatorów⁶. Kółka wykładowe odbywały mniej lub bardziej regularne zebrania poświęcone na ogół wykładom politycznym oraz ogólnokształcącym⁷ (przyroda, historia), zajmowały się także wspólnym czytaniem wydawnictw partyjnych oraz ich rozpowszechnianiem. Podobny podział obowiązywał w organizacji warszawskiej SDKPiL⁸.

Warunki polityczne Królestwa Polskiego nie tylko uniemożliwiły umasowienie partii robotniczych, w tym również i PPS, ale spowodowały wytworzenie się obok organizacji krajowej, a w pewnych okolicznościach równorzędnie — organizacji zagranicznej, emigracyjnej.

Istniał więc od 1900 r. autonomiczny Oddział Zagraniczny PPS, przekształcony z dawnej równorzędnej w stosunku do PPS organizacji Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich (ZZSP). Oddział obejmował kilkanaście sekcji zagranicznych z lokalnymi, wybieralnymi zarządami, odbywał zjazdy, wydawał wewnętrzne okólniki itp. Komitet Zagraniczny PPS, który formalnie kierował Oddziałem Zagranicznym, w praktyce posiadał o wiele większe uprawnienia, kierował bowiem wszystkimi tymi działami pracy partyjnej, które ze względu na nielegalność PPS w kraju musiały koncentrować się za granicą, jak przede wszystkim działalność wydawnicza, przedstawicielstwo PPS na terenie międzynarodowym (statutowo przysługujące KZ) oraz organizowanie łączności między PPS zaborów rosyjskiego i pruskiego oraz PPSD. Wynikała stąd przede wszystkim duża rola ideologiczna w partii działaczy wchodzących w skład Komitetu Zagranicznego, spośród których z reguły rekrutowali się redaktorzy pism i innych wydawnictw partyjnych.

Obok Oddziału Zagranicznego drugą autonomiczną organizacją były „Kółka młodzieży PPS”, powstające w latach 1902—1904 w ramach międzypartyjnej organizacji Związku Młodzieży Socjalistycznej.

⁵ Raport naczelnika wileńskiego oddziału „ochrony” z 20 IV 1904, Centralny Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw w Moskwie (CGIA), Departament Policji, Osobyj Otdiel (D.P.O.O.) nr 5/23 — 1904, k.l.

⁶ Memoriał B. Czarkowskiego, op. cit.

⁷ Stefan Okrzeja, Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce, 1935, nr 2.

⁸ Tak np. konferencja warszawskich organizacji SDKPiL na początku 1904 r. wprowadziła zróżnicowanie organizacji dołowych na kółka „agitatorsko-polityczne” i kółka wykładowe, te ostatnie składały się na organizację szerszą. Czerwony Sztandar III.1904, nr 15.

Na zakończenie tego zarysu struktury organizacyjnej PPS wspomnieć należy o organizacji jej działalności wydawniczej. Centralnym agitacyjnym pismem PPS był Robotnik, który wychodził w omawianym okresie od 4 do 6 razy na rok. Redakcja i drukarnia Robotnika w latach 1901—1904 mieściła się w Kijowie, a następnie w Rydze. Inne pisma, jak miesięcznik teoretyczny Przedświt, czasopismo popularnonaukowe Światło (wychodziło w latach 1902—1904 2 lub 4 razy w roku), Kurierak Zakordonowy i Zagraniczny (wychodzący od 1901 r. w zasadzie jako miesięcznik, w praktyce z dużymi odchyleniami), pismo dla wsi Gazeta Ludowa (wychodziła od 1902 r. parę razy do roku) znajdowały się w rękach Komitetu Zagranicznego. Były one redagowane i drukowane w Londynie, a następnie od 1902 r. po przeniesieniu się Komitetu Zagranicznego do Galicji — w Krakowie. Przy pomocy Komitetu Zagranicznego wydawane były także nieliczne pisma lokalne PPS drukowane bądź w Londynie, bądź w drukarni Robotnika, jak Górnik, Białostoczanin, Walka, Radomianin i inne. Pisma te w okresie przedrewolucyjnym ukazywały się sporadycznie i z dużymi przerwami. Przewóz wydawnictw z zagranicy (a następnie z Krakowa) do Królestwa oraz organizowanie kolportażu wymagały specjalnego, rozbudowanego aparatu, obsługującego transport przez granicę, główny skład bibuły partyjnej w Warszawie wraz z jej ekspedycją do poszczególnych ośrodków lokalnych PPS. Warszawska PPS miała już w tym czasie swoją lokalną „technikę”⁹.

Przypomnieć w tym miejscu należy o szczególnej roli, jaką w ówczesnych warunkach policyjnego systemu carskiego, kiedy możliwości organizacyjnej działalności były tak ograniczone, odgrywał dla partii robotniczej kolportaż wydawnictw drukowanych — przemawianie do mas za pomocą słowa drukowanego. W tej sytuacji sprawność techniczna organizacji partyjnej w dużym stopniu decydowała o jej sile i zasięgu wpływów.

II

Badanie zasięgu wpływów partii nielegalnej przed 1905 r. w okresie najbardziej zaostrego politycznego systemu policyjnego — jest rzeczą wyjątkowo trudną. Brak bowiem tutaj nie tylko wielu danych, jakimi dysponuje badacz partii politycznych np. okresu 20-lecia międzywojennego (jak choćby dane o wynikach wyborów sejmowych, samorządowych itp.), ale także wskaźników, które można już odnaleźć dla okresu rewolucji 1905 r. jak liczebność związków zawodowych itp. Dla okresu przedrewolucyjnego brak jest w ogóle jakiegokolwiek materiału statystycznego dla tego zagadnienia, dysponujemy wyłącznie materiałem opisowym i to bardzo skąpym i fragmentarycznym. Wymaga on z kolei tym bardziej krytycznej analizy. A więc z jednej strony: sprawozdania partyjne, obciążone właści-

⁹ M. Paszkowska, Ekspedycja i kolportaż „bibuły”. Księga Pamiątkowa PPS, Warszawa 1923, s. 11 i nn.

wą temu typowi dokumentów jednostronnością, tendencją do wyolbrzymiania wpływów własnej partii, a z drugiej — dane aparatu ucisku i raporty urzędników carskich, sprawozdania agenturalne i policyjne, dające tylko pośrednie i pod wieloma względami zniekształcone dane. Na tej podstawie można spróbować przedstawić jedynie w przybliżeniu terytorialny stan organizacji i zasięgu wpływów PPS oraz względną siłę różnych jej organizacji terytorialnych i środowiskowych. Trzeba ponadto zaznaczyć, że w sytuacji podziału organizacji partyjnej na tzw. ścisłą i luźną, sprawa stanu organizacyjnego tym bardziej nie daje się oddzielić od szerszego zagadnienia — zasięgu wpływów. Przy tym nie sposób jest ściśle odtworzyć stan liczebny nawet organizacji partyjnych i zagadnienie liczebności pozostać musi właściwie problemem otwartym przy obecnej bazie źródłowej. Wynika to przede wszystkim z braku ewidencji, której w większości wypadków w omawianym okresie — wobec wymagań konspiracji — nie prowadzono. W zachowanych sprawozdaniach partyjnych, jak np. w sprawozdaniach PPS na konferencje CKR liczby należą do rzadkości, odnoszą się tylko do niektórych organizacji lokalnych czy fachowych i przede wszystkim nie przedstawiają większej wartości, są to bowiem dane szacunkowe. Były one zbierane na podstawie sprawozdań poszczególnych działaczy, ścisłość ich zależała od stopnia orientowania się tych działaczy co do ilości kółek PPS i ich uczestników w fabrykach i warsztatach, co do sympatii politycznych robotników, zależała także od indywidualnej aktywności tych działaczy, rzetelności w podawaniu informacji itd. Słowem — na te dane liczbowe mogło wpłynąć wiele okoliczności przypadkowych, a obok nich niewątpliwie tendencją do „upiększania” istniejącego stanu rzeczy, co szczególnie uzewnętrzniło się w liczbach, mających obrazować zakres wpływów partii w danej dzielnicy czy zawodzie.

Obok trudności źródłowych występują tu i trudności merytoryczne. Podział organizacji partyjnych na „ścisle” i „szersze” przeprowadzany był często niekonsekwentnie i zacierał, w szczególności w obrębie PPS, różnicę między sympatykiem a członkiem partii. Brak było, dla okresu przedrewolucyjnego, uściślenia kryterium członkostwa PPS. Wszystko to wskazuje, że sprawa liczebności przy analizie zakresu działania i wpływów partii robotniczych, a w szczególności PPS, nie może być postawiona na pierwszym planie. Odnosi się to przede wszystkim do inteligencji związanej z PPS (rzecz charakterystyczna, że nawet sprawozdania PPS nie podają żadnych liczb dla organizacji inteligentkich). W samej terminologii sprawozdań PPS zatarta jest różnica między członkami partii a sympatykami, kiedy mówi się w nich o „stosunkach luźnych”, zbieraniu składek pieniężnych na rzecz PPS „kolportażu bibuły” itp.

Tak więc nie liczebność partii, a raczej próba odtworzenia terytorialnej sieci organizacji PPS może być punktem wyjścia rozważań nad zakresem jej wpływów. Także ta opiera się przede wszystkim na wewnętrznym materiale sprawozdawczym PPS, który, jak to już powiedziano, siłą rzeczy nie mógł dać informacji ścisłych. Obok jednostronności cechującej wszystkie tego rodzaju dokumenty (którą staramy się

wyeliminować w miarę możliwości zestawiając te sprawozdania z informacjami, pochodzącymi z poza PPS) sprawozdania te obciążone są po prostu brakiem dokładnej informacji o stanie partii działającej w warunkach nielegalności, narażonej na niespodziewane „kataklizmy”, masowe aresztowania, rozbijające gwałtownie organizację w jednej, a nierzadko równocześnie w wielu miejscowościach. Poza tym sprawozdania te nie podają szczegółowych danych o formach organizacji partyjnej i jej liczebności w poszczególnych miejscowościach, co poważnie utrudnia hierarchizowanie poszczególnych ośrodków, zależnie od siły i trwałości wpływów w nich PPS.

Już sama struktura terytorialna PPS jest charakterystyczna dla zasięgu jej wpływów. Mamy więc w końcu 1904 r. podział całej organizacji krajowej na 6 okręgów: 1) Warszawa, 2) północny: warszawsko-płocki, 3) przemysłowy: Kalisz — Łódź i Częstochowa — Zagłębie, 4) wschodni: Lublin — Siedlce — Łomża, 5) południowy: Radom — Ostrowiec — Kielce oraz 6) litewski: Suwałki — Białystok — Wilno — Grodno — Kowno¹⁰.

W porównaniu z podziałem na 5 okręgów, uchwalonym na VI Zjeździe PPS w czerwcu 1902 uderza wyodrębnienie się w oddzielne okręgi następujących terytoriów: wydzielenie Warszawy — miasta w oddzielny okręg niezależny od gub. warszawskiej oraz wyodrębnienie się terytorium, głównie wpływów wiejskich tj. okręgu tzw. wschodniego: Lublin—Siedlce—Łomża. Wiązało się to także ze wzrostem oddziaływania PPS w latach 1902—1904 wśród robotników przemysłu spożywczego, a przede wszystkim cukrowni w okręgu płockim oraz gub. warszawskiej, jak również z rozbudową organizacji PPS w samej Warszawie. Drugą zmianą w porównaniu z 1902 r. było połączenie w jeden okręg partyjny całej gub. piotrkowskiej z dwoma wielkimi ośrodkami wielkoprzemysłowymi: Łodzią i Zagłębiem Dąbrowskim świadczy to o względnej słabości tych organizacji w 1903 r. (połączenie wprowadzono na konferencji CKR w kwietniu 1903 r. w związku z masowymi aresztowaniami na początku 1903 r., które rozbiły organizację łódzką i znacznie osłabiły zagłębiowską¹¹).

Do najstarszych i najbardziej organizacyjnie rozbudowanych ośrodków działalności PPS w latach 1900—1904 należały Warszawa i Radom i — mimo czasowej słabości organizacyjnej i rozbicia aresztowaniami — Łódź i Zagłębie oraz Lublin i Kalisz¹².

Organizacja warszawska PPS już w latach 1899—1900 obejmowała kilkuset robotników, uczestniczących w kółkach wykładowych. W połowie 1901 r. wprowadzono podział na 5 dzielnic terytorialnych

¹⁰ Sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie z X 1904 r. AZHP, zesp. PPS 1895—1918, teka 3, pdt. 5.

¹¹ Sprawozdanie z konferencji CKR w Wilnie z kwietnia 1903 r.; tamże, pdt. 3 oraz listy J. Rutkiewicza do (Komitetu Zagranicznego) z 27 X 1903 r. i F. Sachsa z 23 VII 1904. AZHP, Korespondencja PPS, teki 33 i 34.

¹² Jako najsilniejsze ośrodki organizacyjne PPS na początku XX w. wymienia B. Czarkowski w swym memoriale z r. 1901/1902: Warszawę, Łódź, Radom i Białystok, nazywając je „zaczarowanym kołem” wpływów PPS. AZHP, Korespondencja PPS, teka 6. Spośród tych ośrodków organizacja PPS w Białymstoku w okresie bezpośrednio przedrewolucyjnym znacznie osłabła. Por. sprawozdania z konferencji CKR PPS w Wilnie z kwietnia 1903 i w Krakowie z października 1904 r., op. cit.

(Wola, Powiśle, Powązki, Jerozolima, Praga) oraz rzemieślniczą i żydowską¹³. Wydzielone pozostały organizacje: żydowska, kobieca oraz nowopowstała — bojowa. Sprawozdania PPS notują szczególny rozrost organizacji warszawskiej w drugiej połowie 1904 r.¹⁴, chociaż aresztowania w marcu 1904 r. nadszarpnęły aktyw warszawski. WKR prowadził w tym czasie agitację także w najbliższych okolicach Warszawy; w Pruszkowie, Wawrze, Strudze, Górze Kalwarii i Włochach¹⁵. Pewnym świadectwem tego wzrostu może być cytowane w sprawozdaniu CKR PPS z końca 1904 r. powstanie w r. 1904 dwóch „szkół” agitatorskich oraz odbywające się w 1903 i 1904 r. warszawskie konferencje okręgowe: w kwietniu (z udziałem 20 delegatów) i listopadzie 1903 r. (z udziałem 24 delegatów) oraz w pierwszej połowie r. 1904¹⁶. W 1904 r. odbyły się nawet konferencje dzielnicowe na Pradze i Woli oraz liczne masowe zebrania (gromadzące 50 — 120 osób), które zastąpiły zebrania kółek wykładowych.

W Łodzi nie udało się PPS stworzyć ugruntowanej organizacji robotniczej w latach 1897—1899, a później dotknęło ją rozbitcie wewnętrzne, związane z powstaniem PPS Proletariat. Następnie po okresie względnego rozwoju organizacji, mimo aresztowań w latach 1901—1902, wiosną 1903 r. przyniosła nowe, masowe aresztowania i rozbitcie organizacji. Opinię tę potwierdzają materiały departamentu policji carskiego ministerstwa spraw wewnętrznych, stawiając w ocenie działalności nielegalnych partii w Łodzi w 1904 r. na pierwszym miejscu

¹³ J. Grabiec, *Czerwona Warszawa przed ćwierćwieczem*, Warszawa 1924, s. 122—123.

¹⁴ Op. cit., sprawozdanie z konferencji CKR w Krakowie oraz ankiety i życiorysy Fr. Sowińskiego i Feliksa Andrzejewskiego. AZHP, zesp. Stowarzyszenia b. Więźniów Politycznych.

¹⁵ Próbowano także zawiązać organizację w Żyrardowie, była ona jednak ciągle rozbijana przez aresztowania. Sprawozdanie z konferencji w Krakowie, op. cit. oraz nekrologi robotników Zakładów Żyrardowskich i agitatorów PPS w latach 1903—1904: Fr. Pogorzelskiego, Wł. Wachowicza i Michała Kalińskiego. *Kronika Ruchu Rewolucyjnego* 1935, nr 3, s. 43; 1938, nr 3, s. 222 i 224.

¹⁶ Sprawozdania z konferencji warszawskiej z 1903 r. AZHP, zesp. PPS 1895—1913, teka 3, nr III. Sprawozdanie z analogicznej konferencji z 1904 r. nie zachowało się. Sprawozdanie to oraz cytowane już kilkakrotnie sprawozdanie z konferencji CKR w Krakowie dają stosunkowo szczegółowy przegląd stanu organizacyjnego PPS w Warszawie według dzielnic i „fachów”:

Dzielnica	Ilość członków		Ilość podkomitetów			Ilość kółek		Ilość ściśle zorganizowanych			
	komitetów dzielnic.										
	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1904		
	pocz.	kon.	pocz.	kon.	kon.	pocz.	kon.	kon.	pocz.	kon.	koniec
Wola	3	3	—	—	3	—	(15)	48	55	40	ok. 450
Praga		3	—	—	2	—	7	—	244	40—50	—
Bródno	4	2	—	—	—	—	—	—	63	30	—
Powązki	4	4	—	—	2	—	12	—	35	—	—
Jerozolima	2	2	6	—	—	—	11	—	30	ok. 40	—
Dół	brak	3	—	—	1	—	4	—	—	20	—
Żydowska	—	5	7	—	3	ok. 20	—	60	—	400	200
						fachów					
rzemieślnicza	4	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—
kobieca	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
O g ó ł e m	19	—	—	—	—	—	—	—	622	368	1500—1600

Bund, następnie SDKPiL, a dopiero potem — PPS¹⁷. Dopiero koniec 1904 r. przyniósł ze sobą rozrost PPS w Łodzi — jak stwierdza konferencja CKR PPS w październiku 1904 r. — następuje rozbudowa organizacyjna, zapoczątkowany zostaje podział na dzielnice terytorialne z komitetami dzielnicowymi, powstają lokalne organizacje wokół Łodzi (Pabianice z lokalnym Komitetem Robotniczym, Zgierz, Ozorków, Zduńska Wola, Aleksandrów)¹⁸.

Informacje te potwierdza częściowo cytowana wyżej notatka agenturalna za okres od 1 VI do 1 XI 1904, choć stwierdza jednocześnie, że organizacja PPS w Łodzi „nie przejawiała szczególnej aktywności: obserwuje się brak działaczy inteligenckich i literatury agitacyjnej”. Sprawozdań agenturalnych dla Królestwa w omawianym okresie zachowało się w aktach carskiego departamentu policji niestety niewiele. Cytowane wyżej notatki z gub. piotrkowskiej, obejmujące prawie cały rok 1904 są tutaj wyjątkiem. Dokumenty tego typu są cennym źródłem dla badanych zagadnień, choć nie dają na ogół pełnego obrazu stanu i działalności ruchu rewolucyjnego. Zastrzeżenie to wydaje się szczególnie konieczne w wypadku cytowanego wyżej dokumentu, który dotyczy całej gub. piotrkowskiej i wszystkich, działających na tym terenie partii politycznych.

Organizacja radomska PPS należała w 1904 r. do jednej z najsilniejszych i najbardziej rozbudowanych. Na terenie Radomia i okręgu rozpowszechniały się w tym czasie takie formy organizacyjne jak delegacje i komitety fabryczne¹⁹. Obok tego istniały także komitety fachowe: metalowców, robotników drzewnych, garbarzy, „mieszany”

Są to wszystko, jak już była mowa, dane szacunkowe bardzo nieściśle, wymagające daleko posuniętej ostrożności badawczej, z widocznymi już na pierwszy rzut oka sprzecznościami wewnętrznymi. Już choćby z porównania rubryk szczegółowych z podsumowującymi widać, że luki w sprawozdaniach dzielnicowych zostały uzupełnione w rubrykach podsumowujących przypuszczalnie z dużą dowolnością. Szczególne wątpliwości budzą cyfry ilustrujące liczebność organizacji ścisłej na Pradze i Bródnie na początku 1903 r. oraz organizacji żydowskiej w Warszawie w końcu tegoż roku. Wydaje się, że stosunkowo ściślejsze są dane, dotyczące ilości kółek, podkomitetów, czy też członków komitetów dzielnicowych — podlegały one siłą rzeczy pewnej ewidencji.

¹⁷ Notatka agenturalna z gub. piotrkowskiej za okres. 15 II—11 VI 1904 oraz za okres 1 VI—1 XI 1904. C.G.I.A., D. P. O.O. 5 (40) k. 15 oraz 105—124.

¹⁸ Sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie (op. cit.), na której okregowic łódzki „Ryszard” Jędrzejewski dał wyraz przekonaniu, że „obecny rozrost roboty jest właściwie rozrostem samej organizacji, która panuje nad robotą... Organizacja jest sprężysta i nie odczuwa braku wvrobionych ludzi”. Por. także R., Z zaboru rosyjskiego (Łódź 24 VII) Naprzód nr 209, 29 VII 1904 oraz S. M a r t y n o w s k i, Łódź w ogniu, Łódź 1931, s. 14. Podobne informacje zawierają życiorysy łódzkich działaczy robotniczych (oparte na materiałach Stowarzyszenia b. Więźniów Politycznych) tak np. tkacz Jan Czerkaski organizował w latach 1903—1904 kółka PPS wśród włókniarzy Zduńskiej Woli, Sieradza, Szadka i okolicy; ślusarz stacji kolejowej Łódź Fabryczna Piotr Dobrzyński w r. 1904 wszedł w skład komitetu łódzkich kolejarzy PPS. Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 3, s. 43 i nr 4, s. 56. Jan Karczewski, przedsiębiorca, był w r. 1904 członkiem Komitetu Robotniczego PPS w Pabianicach (ibidem 1937, nr 3 s. 153), a inni: Narcyz Gryzel i Józef Chandzel, tkacze z fabryki Kindlera w Pabianicach byli w tym czasie członkami organizacji fabrycznej PPS. Ibidem 1937, nr 1, s. 128 i 1938 nr 3, s. 219.

¹⁹ Op. cit., sprawozdanie z konferencji CKR w Krakowie.

i tzw. chłopski. Ten ostatni składał się z agitatorów-robotników, którzy prowadzili kolportaż wydawnictw PPS i agitację na wsi w okolicach Radomia²⁰. Obok Radomia silnym ośrodkiem PPS był Ostrowiec, gdzie istniał także lokalny Komitet Robotniczy i stosunkowo liczne kółko inteligencji.

W Zagłębiu Dąbrowskim w latach od 1895 do lutego 1905 istniał tylko miejscowy Komitet Robotniczy w Dąbrowie. W r. 1897 objął on dwie dzielnice: Dąbrowę i Sielce, ale w latach następnych wielokrotnie był rozbijany wskutek aresztowań. Przez cały okres silną placówką PPS w Zagłębiu pozostawała kopalnia „Niemce”. Organizacja wzmacnia się nieco w roku 1902, wychodzi wtedy wznowiony Górnik PPS, a w połowie 1903 r. odbywa się konferencja okręgowa.

Według sprawozdania na konferencję CKR PPS w Krakowie, w końcu 1904 r. kółka PPS istniały w Zagłębiu tylko na terenie kopalni „Niemce” (gdzie miały obejmować ok. 300 robotników), natomiast tzw. stosunki (przypuszczalnie jeden lub kilku robotników-PPS-owców) istniały w kopalni „Flora” i „Jan” oraz w hucie „Katarzyna” i „Bankowa”. W innych kopalniach i fabrykach prowadzono tylko kolportaż „bibuły”, która według tegoż sprawozdania docierała nawet pod Olkusz. Źródła policyjne wymieniają następujące punkty w Zagłębiu, do których docierał kolportaż „bibuły” PPS: kopalnie Niemce, Kazimierz, Jerzy, Niwka. Strzemieszyce²¹. Na początku 1905 r. powstał Dąbrowski Komitet Okręgowy PPS, kierujący działalnością tej partii także w dalszych osadach górniczych²².

Lokalny Komitet Robotniczy istniał w końcu 1904 r. w Zawierciu. Występowanie w tym czasie organizacji PPS w Zawierciu potwierdza także sprawozdanie agenturalne²³.

²⁰ Ibidem. Por. także życiorys Teodora Wilka, ślusarza z Radomia, działacza PPS, który od r. 1903 prowadził agitację na wsi w okolicach Radomia. Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 3, s. 40.

²¹ Op. cit., notatka agenturalna za okres I VI—XI 1904. Występujące tutaj rozbieżności między informacjami policyjnymi i partyjnymi są w pewnym stopniu wynikiem małej precyzyjności sprawozdań agenturalnych, które kładły nacisk przede wszystkim na denuncjowanie aktywnych politycznie robotników, roili się od nazwisk, nie mogły natomiast ustalić przynależności do kółek itp. Notowano w tych sprawozdaniach przede wszystkim objawy kontaktu z nielegalną partią jak np. udział w zebraniu, czy posiadanie nielegalnej literatury. Trzeba tutaj wziąć pod uwagę również fakt szybko następujących zmian wewnętrznych we wszystkich lokalnych organizacjach PPS, jak również i innych partii robotniczych. Aresztowanie jednego robotnika, utrata pracy innego, przeniesienie się do drugiej fabryki, nie mówiąc już o większych wspaniach — wszystko to mogło pociągnąć za sobą utratę kontaktu partii z daną fabryką lub co najmniej zredukować działalność istniejącej fabrycznej komórki do kolportażu „bibuły”. Na tym tle należy rozpatrzyć korespondencje robotnicze z terenu Zagłębia Dąbrowskiego, drukowane w Robotniku w latach 1903—1904. Korespondencje te odnosiły się do kopalni węgla i galmanu „Niemce”, „Jerzy”, „Niwka”, „Kazimierz”, „Ulisses”, „Strzemieszyce”, „Piaski”, „Feliks II”, „Mortimer” oraz hut „Katarzyna” i „Bankowa”, zakładów metalurgicznych Fitzner i Gamper i in. Wydaje się jednak, iż zestawienie lokalnych korespondencji robotniczych może być tylko uzupełniającą wskazówką, i to nie tyle dla siatki organizacyjnej PPS, ile dla wpływów, wyrażających się m. in. w docieraniu wydawnictw tej partii do mas.

²² St. A. Ra d e k, Rewolucja w Zagłębiu. Sosnowiec 1929, s. 67; K. Prauss, List do [Komitetu Zagranicznego] z 11 II 1902, AZHP, Korespondencja PPS, teka 32.

²³ Op. cit. notatka agenturalna z gub. piotrkowskiej za okres I VI—XI 1904.

W 1904 r. powstały nowe lokalne Komitety Robotnicze PPS: w Kaliszu²⁴ i Lublinie. W. Trzeciński, działający w tym okresie w Lublinie podaje w swych wspomnieniach, że z chwilą założenia Komitetu powstały jednocześnie 3 dzielnice: metalowa, garbarska i mieszana. Na początku r. 1905 zorganizowany został Lubelski Okręgowy Komitet Robotniczy²⁵. Ten rozwój organizacyjny związany był w tym okresie z wzrostem wpływów PPS na wsi lubelskiej²⁶. Większe organizacje miejskie PPS (tzn. posiadające komitety) w przeddzień rewolucji istniały we Włocławku, Płocku, Pabianicach, Częstochowie, Zawierciu, Siedlcach, Białymstoku (wszystkich komitetów miała PPS w 1904 r.—15). W ciągu 1904 r. zostały utworzone bądź odnowione organizacje PPS w wielu mniejszych miastach i osadach fabrycznych jak np. w okolicach Kalisza: Wieluń, Sieradz, Koło, w okolicach Włocławka, Płocka i Łowicza: Kutno, Gąbin, cukrownie w Dobrzelinie, Sannikach itd., w okręgu łódzkim: Zgierz, Tomaszów, Ozorków, Aleksandrów, Piotrków, w okolicach Radomia i Ostrowca: Skarżysko, Wąchock, Kielce, Stąporków, Cmielów, Sandomierz²⁷, wokół Warszawy: Włochy²⁸, Żyrardów, Pruszków, Wawer, Góra Kalwaria, Mariampol, Suwałki i inne. Większość tych organizacji stanowiła jednak nowe placówki PPS, nierzadko częściowo wydarte spod wpływów endecji jak np. w Płocku, Łomży, Przasnyszu, Ciechanowie, czy nawet Łowiczu²⁹.

W pierwszych latach XX wieku umocniła się wreszcie także organizacja PPS na Litwie (Wilno, Kowno, Grodno), składająca się głównie z robotników polskich i żydowskich, ale zdobywająca sobie wpływy także wśród inteligencji polskiej³⁰. Od 1902 r. wychodziło przeznaczone dla Litwy pismo PPS Walka³¹. Informacje o istnieniu lokalnego komitetu PPS w Wilnie w 1904 r. podaje także „ochrona” wileńska³².

²⁴ J. Michalski, Kalisz w latach 1904—1905. Niepodległość 1930, t. II, s. 104 nn.; Mobilizacja, Przedświt 1905, nr 1.

²⁵ W. Trzeciński, Czerwony Lublin w r. 1905. Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 3, s. 163.

²⁶ Z Włocławka Robotnik drukuje korespondencje robotnicze z fabryk Mühsama, Neumana oraz z fabryki celulozy; z Płocka — z drobnych fabryk żydowskich; z Siedlec — z fabryki narzędzi rolniczych Miłkowskiego. Z fabryk i warsztatów. Robotnik 1903—1904, nr 48—50, 52—53 i 57.

²⁷ Materiały wspomnieniowe dają świadectwo istnienia w Starachowicach organizacji PPS w okresie bezpośrednio przedrewolucyjnym i o powstaniu tam lokalnego komitetu PPS w r. 1905. Nekrolog Tomasza Czyżewskiego, Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 3, s. 41.

²⁸ Robotnik nr 57 z r. 1904 wydrukował korespondencję z walcowni „Włochy”.

²⁹ Sprawozdanie z konferencji CKR PPS z 1904 r. w Kijowie. AZHP, zesp. PPS 1895—1918, teka 3, pdt. 4.

³⁰ Komitet Robotniczy PPS w Grodnie powstał jeszcze przed r. 1900, w latach następnych powstaje szereg kółek robotniczych w fabrykach i fachach rzemieślniczych: ślusarskie (fabryka metalowa Szereszewskiego), drukarskie (drukarnia gubernialna), garbarskie (m. in. w Krynkach), introligatorskie i inne. W latach 1903—1904 komitet grodzieński prowadził agitację także w okolicznych osadach fabrycznych (Indura, Krynki), jak również wsiach. (A. Puszkiewicz, Z dziejów walki socjalistyczno-niepodległościowej w Grodnie. Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 4, s. 211. Z fabryk i warsztatów. Robotnik 1903, nr 48—49 i 51—53).

³¹ Ibidem oraz L. Wasilewski, Polska Partia Socjalistyczna w pierwszym okresie jej rozwoju. Księga jubileuszowa PPS, op. cit., s. 53.

³² Sprawozdanie naczelnika ochrony w Wilnie do departamentu policji z 11/24 października 1906. CGIA, D. P. VII działoproizwodstwo nr 7/24 — 1906, k. 7—8.

Ciekawa jest konfrontacja tej siatki organizacyjnej z danymi ilustrującymi działalność PPS w różnych ośrodkach, zebranymi na podstawie urzędowych źródeł władz carskich, jak też innych partii.

Na podstawie raportów policyjnych i sprawozdań władz administracyjnych z 1904 r. można zestawić mapę miejscowości, do których docierały wydawnictwa PPS³³. Mapa ta jest, oczywiście, bardzo niedokładna i nieprecyzyjna, składa się z kilkudziesięciu punktów, w których władze carskie przechwyciły wydawnictwa PPS. Trzeba zaznaczyć, że sprawozdania te notują głównie fakty rozpowszechniania odezw, natomiast w znacznie mniejszym stopniu mówią o wpadaniu w ich ręce poszczególnych numerów pism robotniczych. Dotyczy to zarówno PPS, jak SDKPiL czy też Bundu. Odezwy według założenia wydawców przeznaczone były dla szerszego odbiorcy niż pisma, dla odbiorcy często nieznanego. Wiązał się z tym sposób ich kolportowania: rozrzucanie w fabryce, podrzucanie poszczególnym robotnikom w czasie pracy, naklejanie nocą na płotach, słupach, drzewach itp. W wyniku — dziesiątki egzemplarzy odezw dostawały się bądź wprost w ręce władz miejscowych, bądź były im przekazywane przez nie-uświadomionych politycznie lub zastraszonych mieszkańców. W tym drugim wypadku najprawdopodobniej były jednak czytane.

Tak więc źródła urzędowe dają tutaj obraz pełen znaków zapytania co do zasięgu wpływów politycznych PPS i innych partii rewolucyjnych. Jednocześnie jednak stwierdzając sam fakt kolportażu odezw PPS i jego zasięg, dają świadectwo istnienia lokalnych ogniw organizacyjnych tej partii lub co najmniej jej wędrownych kolporterów (szczególnie na terenie wiejskim). Z tego punktu widzenia wydaje się celowe porównanie tych dwóch zestawień.

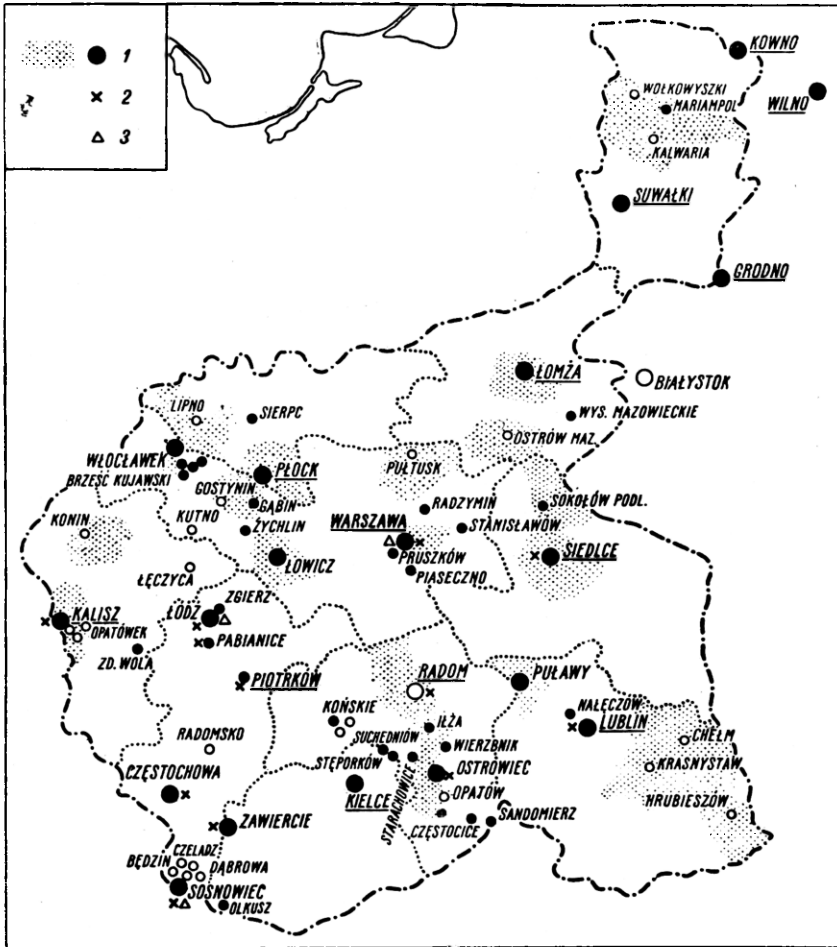
Trzeba stwierdzić, że jeśli chodzi o ośrodki miejskie mapa zasięgu kolportażu zestawiona na podstawie źródeł urzędowych w ogólnych zarysach pokrywa się z mapą sieci organizacyjnej PPS. Rozbieżności dotyczą paru drobnych ośrodków, których materiały urzędowe nie uchwyciły, a które w sprawozdaniach PPS zaznaczone zostały jako pozostające pod wpływami tej partii. A więc nie wymieniają sprawozdania władz carskich: Tomaszowa, Kamińska, Ozorkowa w gub. piotrowskiej, Nowomińska, Żyrardowa, Kutna, Przasnysza w guberniach płockiej i warszawskiej.

Drugi wskaźnik istnienia i aktywności lokalnych komitetów PPS stanowić może zestawienie danych o masowych demonstracjach ulicznych w r. 1904 w poszczególnych miastach Królestwa Polskiego. Co do ilości ośrodków objętych tym ruchem z zaznaczeniem roli PPS nie ma zasadniczej rozbieżności między danymi lokalnych władz carskich, które na ogół pilnie odnotowywały każdy przejaw ruchu masowego, a danymi sprawozdawczymi samej PPS (Robotnik, Przedświt w 1904 r.),

³³ AGAD, Kancelaria general-gubernatora warszawskiego, (GGW), I—2, nr 102960 k. 15, 24—25, 27, 89—91, 93—95, 97, 104, 106, 116, 119, 131—2, 170; 102862, k. 21, 68, 175; 102867, k. 19; 102936, k. 15, 17, 19, 41—2, 47—9, 56—8, 61, 67, 76, 102, 132; 103037, k. 109; CGIA, D.P.O.O., nr 5/1904, k. 8, 15, 21, 24, 27, 32—3, 50, 42, 46—7, 51, 55, 51—3, 65—6, 70, 80, 130, 195, 223; nr 5 (40/2/1904) k. 121, 143, 148, nr 5 (46/1904) k. 4, 50, 101—103.

jeśli uwzględni się z tych sprawozdań tylko poważniejsze demonstracje uliczne o charakterze politycznym, z wyłączeniem pogrzebowych, drobnych przyfabrycznych itp.

GŁÓWNE OŚRODKI DZIAŁALNOŚCI PPS W 1904 R.
(na podstawie źródeł carskich)

Objaśnienia znaków: 1 — miejscowości i powiaty, w których rozpowszechniane były wydawnictwa PPS; 2 — miejscowości, w których PPS zorganizowała demonstracje uliczne; 3 — większe „wspiry” PPS

Jeśli teraz spróbujemy zestawzić przypisywane PPS 44 demonstracje według ośrodków, to okaże się, że na czoło wysuwają się na ogół te, w których istniały lokalne komitety tej partii. A więc:

WYKAZ DEMONSTRACJI ULICZNYCH ORGANIZOWANYCH PRZEZ PPS W 1904 R.

Lp.	Ośrodek	Liczba i daty demonstracji
1	Warszawa	18 (14 i ? III, 1 V, 16, VI, 16, 17, 22, 25, 26 i 31 VII, 3 VIII, 25, 28 i 30 IX, 16, 23 i 28 X oraz 13 XI)
2	Radom	5(1 V, 22 XI, 25 i 29 XII oraz ? XII)
3	Łódź	3(18 IX, 23 X, 24 XII)
4	Ostrowiec	3 (1 V, 6 i 24 XI)
5	Kalisz	3(? VI, ? VIII, 27 XI)
6	Częstochowa	2(1 V, 1 XI)
7	Sosnowiec	2(12 XI, 11 XII)
8	Siedlce	2(? i ? XI)
9	Lublin	2(XI, ? XII)
10—13	Pabianice, Starachowice, Ćmielów, Grodno	po 1 demonstracji.

Zestawienie to wskazuje jednocześnie jak słabo aktywne były komitety lokalne we Włocławku, Płocku, Białymstoku, które nie zdobyły się na demonstracje. Z drugiej zaś strony uwypukla względną siłę organizacji PPS na terenie gub. radomskiej, gdzie istniały komitety w Radomiu i Ostrowcu, a obok nich zorganizowane zostały demonstracje także w mniejszych miejscowościach, jak Starachowice, Ćmielów, Bodzechów i in.

Analizowane zestawienie stanowi, jak się wydaje, pewien wskaźnik nie tylko względnej aktywności i sprawności organizacyjnej komitetów lokalnych PPS, lecz także pośrednio — głębokości wpływów tej partii. Oto demonstracje uliczne, w których brało udział więcej niż kilkadziesiąt osób, z reguły nie mogły ograniczyć się w swym składzie do członków partii. Z tego punktu widzenia należałoby usystematyzować demonstracje zależnie od ich liczebności, choć jest rzeczą oczywistą, że udział w demonstracjach jest przede wszystkim wyrazem nastroju rewolucyjnego, ale podniesienie tego nastroju wpływa bezpośrednio na zwiększenie się wpływów partii politycznych. Zastrzeżenie to należy tym bardziej uczynić w przypadku PPS, że partia ta w okresie przedrewolucyjnym na ogół nie wychodziła naprzeciw nastrojom rewolucyjnym, a raczej im się poddawała.

³⁴ Czerwony Sztandar 1904, nr 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22; Przedświt 1904, nr 3, 7, 8, 9, 10—12; 1905 nr 1; Wiestnik PPS, 1905, nr 2; Naprzód 1904 17 IV, nr 107; 12 V, nr 132; 21 VII, nr 201; 28 VII, nr 208; 31 VII, nr 211; 6 VIII, nr 217; 7 VIII, nr 218; 13 VIII, nr 224; 21 IX, nr 262; 13 X, nr 284; 15 X, nr 286; 25 X, nr 296; 28 X, nr 299; 27 X, nr 298; 29 X, nr 300; 6 XI, nr 308; 9 XII, dod. do nr 342; 15 XII, nr 349; 27 XII, nr 358; Robotnik, 1904, nr 57; Proletariat 1904, nr 18—20; AGAD, GGW. 1—2, nr 102862, k. 179, nr 102960a k. 164, nr 102936 k. 87—89, 52, 44, 132, 65, 46, 71—72, 116—121, nr 103035 k. 3, 39, 45, 81, 98, 128, 129, 138, 140, 157, 169, 170, 187, 193, 197, 198, nr 103037 k. 2—3, 4, 8, 10—12, 17—18, 19, 25—28, 31, 32, 34, 37, 42, 45—46, 49—52, 64, 65, 93, 103—104, 106, 107, nr 103036 k. 1, 2, 3, 4, 6, 62, 63, 67—76, 97, 104—159, 185—187, 201, 202, 224, 226, nr 103111 k. 204—220. 232.

Ustalenie liczebności uczestników demonstracji jest rzeczą bardzo trudną. Dane urzędowe i wewnętrzne PPS są w tej sprawie tak rozbieżne, że uniemożliwia to jakąkolwiek konfrontację. Źródła PPS cechuje tu zapewne tendencja do przesadnego zaokrąglenia tych liczb, podczas gdy źródła carskie niedwuznacznie je pomniejszają, co wynika z dominującej jeszcze w r. 1904 tendencji urzędników carskich do zbagatelizowania tego ruchu. Tak więc ustalenie zasięgu demonstracji PPS w liczbach bezwzględnych jest niemożliwe. Wydaje się jednak, że można je wyzyskać dla porównania między sobą wielkości demonstracji w różnych ośrodkach. Według danych zebranych na podstawie druków PS można ułożyć następujące zestawienie:

LICZEBNOŚĆ DEMONSTRACJI ULICZNYCH ORGANIZOWANYCH PRZEZ PPS W 1904 R. ³⁵

do ok. 50 uczestników	od 100—500 uczestników	ponad 500 uczestników	ogółem
10	25	9	44

Z zestawienia tego wyniku (przyjmując nawet, że podane liczby uczestników należy zmniejszyć do połowy), że ponad 3/4 organizowanych przez PPS demonstracji miało charakter wystąpień masowych. Odnosi się to w szczególności, zaznaczmy na marginesie, do demonstracji antymobilizacyjnych i antywojennych na jesieni 1904 r. Najlichniesze demonstracje masowe (ujęte w trzeciej rubryce zestawienia) miały miejsce w Warszawie (5), Łodzi (2), Częstochowie i Radomiu. Wysłunięciem się Warszawy, Radomia, Łodzi, Kalisza i Częstochowy pod względem aktywności i sprawności organizacyjnej i pod względem masowości ruchu na czoło spośród lokalnych organizacji PPS potwierdza także sprawozdanie finansowe CKR PPS, przedstawione na konferencji w Krakowie w październiku 1904 r. Zestawia ono dochody partii za okres od stycznia do października 1904 r. według jej poszczególnych ośrodków lokalnych. Jeśli weźmiemy pod uwagę średnie, miesięczne wpływy finansowe za wymieniony wyżej okres (eliminuje to w pewnym stopniu przypadkowe dochody) oraz pominiemy wpływy z miast uniwersyteckich w Rosji (składały się na nie wyłącznie składki inteligenckie) — to kolejność lokalnych ośrodków PPS, uszeregowanych według wysokości tych wpływów będzie bardzo zbliżona do wyżej cytowanej. A więc: Warszawa — przeciętnie 640 rb miesięcznie, Łódź — 115 rb, Zagłębie 104, Częstochowa — 96, Ostrowiec — 56, Radom — 37, Lublin — 36, Wilno — 24, Grodno — 21, Siedlce — 16, Płock, Łomża, Włocławek, Kalisz i Kielce — od 11—4 rb³⁶. Kolejność ta w pewnym stopniu pośrednio świadczyć może o sprawności organizacyjnej PPS. Jest ona jednocześnie, jak się wydaje, w większym stop-

³⁵ Por. przyp. na s. 365. Sprawozdania urzędowe nie zawsze podają liczbę uczestników demonstracji, ograniczając się do określenia „grupa wyrostków” itp.

³⁶ Op. cit. sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie. Warto podkreślić, że na początku 1903 proporcja dochodów lokalnych środków PPS przedstawiała się podobnie. Sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Wilnie, AZPH, zesp. PPS 1895—1918, teka 2, pdt. 3.

niu wskaźnikiem poparcia PPS przez inteligencję (o czym będzie jeszcze mowa niżej). Bowiem dochody PPS w 1904 r. — według cytowanego wyżej sprawozdania — tylko w 1/5 kształtowały składki robotnicze, a w 4/5 inteligenckie.

Uzupełnieniem tych wskaźników może być analiza działalności wydawniczej lokalnych organizacji PPS. WKR wydał w 1904 r. ok. 30% wszystkich wydanych w tym czasie odez w PPS, tj. 15 na ogólną liczbę 56 w nakładzie od 1000—2500, a odezwę w związku z przygotowaniem do demonstracji grzybowski ej nawet w 14 000 egzemplarzy. W końcu r. 1904 WKR przygotowywał się do wydania własnego pisma pt. Robotnik Warszawski (numer 1 tego pisma przygotowany już do druku został skonfiskowany przy aresztowaniu J. Kwiatka w styczniu 1905 r.). Komitet Radomski wydał w ciągu 1904 roku 6 odez w, co stanowiło ok. 11% wszystkich odez w PPS, nakład ich nie jest niestety znany. Po kilka lub po jednej odezwie wydały także w tym czasie komitety PPS kaliski i łódzki (ten ostatni w nakładzie ok. 2000 egz.), częstochowski, kielecki, lubelski, ostrowiecki, kowieński i wileński. W korespondencji PPS zachowały się informacje o przygotowywaniu odezw y z powodu mobilizacji przez komitet PPS w Białymstoku: w 3 tys. egz. po polsku i w 1 tys. egz. po żydowsku. Odezwy te jednak z przyczyn nieznan ych nie ukazały się³⁷. Łódź wznowiła w 1904 r. po przeszło rocznej przerwie pismo lokalne Łodzianin, w końcu 1904 r. zaczął także wychodzić Kaliski Kurierek Robotniczy. Inne ośrodki PPS dopiero w ciągu roku 1905 bądź wznowiły wydawanie (Zagłębie Dąbrowskie i Białystok), bądź dopracowały się własnych pism (Płock, Siedlce, Kielce, Częstochowa).

Istniały więc w omawianym okresie silniejsze organizacje PPS w takich większych ośrodkach przemysłowych Królestwa Polskiego jak Warszawa, Łódź, Dąbrowa Górnicza, Radom, Częstochowa, Kalisz, były to organizacje skupiające przede wszystkim robotników (do wyjątków należał Piotrków i Ostrowiec, organizacje w przeważającej mierze inteligenckie). Natomiast całkowity brak danych liczbowych uniemożliwia ustalenie na jakie grupy proletariatu miała wpływ PPS. Istniała niewątpliwie pewna zależność między zasięgiem terytorialnego oddziaływania a bazą społeczną partii robotniczych. Rozmieszczenie terytorialne organizacji PPS oraz liczne wzmianki w sprawozdaniach partyjnych o środowiskach robotniczych, w których lokalne komitety prowadziły agitację, nasuwają przypuszczenie, że znaczną rolę w organizacjach robotniczych PPS odgrywał proletariat wielkoprzemysłowy. A więc metalowcy: Warszawa, Radom, Częstochowa, Ostrowiec, Starachowice, częściowo Zagłębie, Lublin i inne; włókniarze: Łódź i okręg łódzki, Ozorków, Pabianice, Kalisz, Żyrardów, Częstochowa, Zawiercie, częściowo Białystok; górnicy i hutnicy: Zagłębie Dąbrowskie.

Przypuszczenie to potwierdzają częściowo cytowane wyżej sprawozdania PPS oraz korespondencje robotnicze, zamieszczone w pismach PPS w omawianym czasie, jak również relacje wspomnieniowe i nekrologi.

³⁷ List z Grodna z 17 września [1904]. AZHP. zesp. ZZSP, teka 9 nr 2, k. 60.

Weźmy dla przykładu Warszawę, a więc ośrodek o dużym zróżnicowaniu wewnętrznym proletariatu, w którym robotnicy przemysłowi stanowili ok. 40% całego proletariatu⁸⁸. Dla Warszawy sprawozdanie CKR PPS z 1904 r. operuje danymi dla dzielnic, nie wymieniając na ogół ani poszczególnych fabryk, ani gałęzi produkcji. Pewne uzupełnienie tej luki stanowią informacje, zebrane na podstawie relacji wspomnieniowych, ankiet i nekrologów. Dane wspomnieniowe są oczywiście zawsze niepewne, szczególnie w określeniu czasu. Zachodzi przede wszystkim obawa, że relacjonujący pomylili okres przedrewolucyjny z dobą samej rewolucji, groźba pomyłki „wstecz” jest stosunkowo niewielka (przytem konieczne zastrzeżenie: daty powstania, czy istnienia lokalnych komórek mogą być brane pod uwagę na podstawie materiałów wspomnieniowych tylko w tym wypadku, jeśli odnoszą się one do życia samego relacjonującego, a więc są to na ogół daty wstąpienia do PPS, które łączą się najczęściej z informacją bardziej lub mniej dokładną o lokalnej organizacji partyjnej).

Aby wyeliminować tę możliwość błędu konfrontujemy te informacje z zasięgiem działalności PPS w strajku styczniowo-lutowym 1905 r. Tak więc w momencie wybuchu strajku styczniowego 1905 r. w Warszawie posiadała PPS komórki partyjne w co najmniej 21 fabrykach metalowych (głównie na Pradze, Woli i Powiślu), a mianowicie: lamp „Brüner, Schneider i Ditmar”, Szperlinga, Serkowskiego; wyrobów metalowych: „Labor”, „Wulkan”, Zawistowskiego, Żerańskiego, Handtke, Neufelda, Norblin, Buch i Werner, Konrad, Jarnuszkiewicz i ska, Gerlach i Pulst, Maliszewskiego; maszyn: Borman, Szwede i ska, Ortwein, Karasiński i ska, Lilpop, Rau i ska, Rohn i Zieliński, Drzewiecki i Jeziorański, Hartwig i Łęgiewski; fabryce wyrobów platerowanych

⁸⁸ Niestety, brak jest danych statystycznych dla całej ludności proletariackiej w Warszawie. Robotnicy warsztatów rzemieślniczych (czeladnicy i uczniowie) według statystyki cechowej stanowili w r. 1905 grupę ok. 14 000 (Obzor goroda Warszawy za 1905 god. Warszawa 1906), około pięciotysięczną grupę stanowili robotnicy miejscy (gazowni, elektrowni, filtrów, komunikacji miejskiej itp.), (Ogniwo 1905, nr 10). Nie znamy natomiast liczby robotników zatrudnionych w budownictwie, kolejach, handlu oraz służby domowej itp. Robotników budowlanych i kolejowych było w Warszawie w r. 1897 ponad 14 600 (S. Dziewulski i W. Radziszewski, Warszawa. Warszawa 1915, załącznik tablica nr 29), a więc w r. 1905 przypuszczalnie co najmniej 16 tys. licząc co najmniej 10% wzrost tej grupy (w tym samym czasie liczba robotników przemysłowych wzrosła o około 25%). Szczególnie trudne jest uchwycenie liczebności robotników zatrudnionych w handlu. Cała ludność utrzymująca się w r. 1897 z handlu liczyła ok. 171 tys., z tego na ludność proletariacką przypadało przypuszczalnie około połowy, co po odliczeniu rodzin daje około 20 tys. robotników pracujących w handlu. Dla r. 1905 liczba ta mogła być jeszcze wyższa. Ale nawet zakładając, że liczba ta także w r. 1905 wynosiła ok. 20 tys. i doliczając co najmniej drugie tyle służby domowej — otrzymujemy dla Warszawy ok. 75 tys. proletariatu poza przemysłem. Jeśli zestawimy z tym ok. 44 500 robotników przemysłowych (tzn. objętych inspekcją fabryczną), okaże się, że ci ostatni stanowili w r. 1905 niewiele ponad 37% czynnych zawodowo robotników Warszawy. Ponieważ jednak liczby te dotyczą wyłącznie Warszawy w granicach administracyjnych, nie uwzględniają więc ludności takich robotniczych osad podwarszawskich jak Wola, Mokotów, Ochota, Koło itp., zamieszkałych w znacznym stopniu przez robotników przemysłowych. Włączenie do obliczeń tych osad, organicznie związanych ekonomicznie z Warszawą — podniosłoby procent robotników przemysłowych w stosunku do ogólnej liczby robotników Warszawy — jak się wydaje — co najmniej do 40.

Frageta, walcowni „Włochy”³⁹. Dla większości tych fabryk PPS opracowała i wydała w postaci drukowanej lub hektografowanej żądania strajkowe na początku 1905 r.⁴⁰. Obok fabryk metalowych istniały w okresie przedrewolucyjnym organizacje PPS także w takich większych obiektach fabrycznych jak gazownia na Powiślu⁴¹, warsztaty kolei warszawsko-wiedeńskiej⁴², huta szklana „Kijewski i Szolce” na Targówku⁴³ oraz miejska fabryka betonu na Powiślu, fabryka wyrobów jedwabnych tow. rosyjsko-włoskiego, fabryka firanek Fajnkinda, garbarnia Peterka, fabryka stolarska Szczerbińskiego, fabryka papierosów Polakiewicza⁴⁴.

Najsilniejsza organizacja PPS w Częstochowie w 1904 r. w hucie na Rakowie założona została w latach 1901—1902; z lat tych pochodzi szereg korespondencji z tej huty, drukowanych w Robotniku⁴⁵. W Radomiu w r. 1904 wyodrębniono specjalny komitet „metalowy” (tzw. załączek przyszłej dzielnicy)⁴⁶, w zakładach metalurgicznych w Ostrowcu i Starachowicach działały komórki PPS już w okresie przedrewolucyjnym. W latach 1903—1904 nadsyłali korespondencje do Robotnika robotnicy zarówno tych zakładów metalurgicznych, jak i analogicznych w Wąchocku, Suchedniowie, Noworadomsku. Korespondencje z Lublina odnoszą się przede wszystkim do fabryk metalowych Wolskiego i Hessa, warsztatów kolejowych i młyna mechanicznego Krauzego⁴⁷.

³⁹ Ankiety i życiorysy następujących członków Stow. b. Więźniów Politycznych: Teodora Traczyńskiego, Władysława Rostafińskiego, Michała Rybaka, Józefa Pyszkowskiego, Józefa Młodeckiego, Józefa Majkowskiego, Aleksandra Stokowskiego. AZHP. Nekrologi: Antoniego Brzozowskiego, B. Mańkowskiego, Wacława Węgrzyna, Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 2; 1937, nr 4, Adama Giegieckiego, Głos Robotniczy 1917, nr 47, Jana Tokarskiego i Aleksandra Zdaniewicza, Robotnik 1906, nr 76. Ankiety i wspomnienia b. członków PPS-Lewicy: Andrzeja Bucholca i Waleriana Dąbrowskiego. AZPH.

⁴⁰ Dodatek do nr 26 i 28 Czerwonego Sztandaru 1905; Z Pola Walki 1905 nr 2, 4, 5 i 6; Na Barykadzie 1905, nr 1 i 2. Por. A. Zarnowska, Metalowcy Warszawy w przeddzień i w pierwszym okresie rewolucji 1905 r. Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego 1958 (w druku).

⁴¹ Ankiety Stow. b. Więźniów Polit. Ignacego Koźnego oraz Feliksa Andrzejewskiego, który w 1902 r. zakładał kółko PPS wraz z innymi robotnikami gazowni, m. in. Porzezińskim i Sadowskim. AZHP, zesp. Stowarzyszenia b. Więźniów Polit. Nekrologi: Pawła Kostki i Jakuba Orłowskiego, Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 4 i 1939, nr 2.

⁴² Nekrolog Jana Brudkowskiego, ibidem 1937, nr 4 oraz ankiety i życiorysy Feliksa Kozery i Józefa Ryniewicza, op. cit., zesp. Stow. b. Więźn. Polit.

⁴³ Ankiety i życiorysy Józefa Skurasa, który w r. 1903 był organizatorem kółka PPS w tej hucie oraz Aleksandra Piekarskiego, ibidem.

⁴⁴ Sprawozdanie z konferencji warszawskiej PPS z listopada 1903 r. AZHP, zesp. 1865—1918, teka 3. pdt. 3.

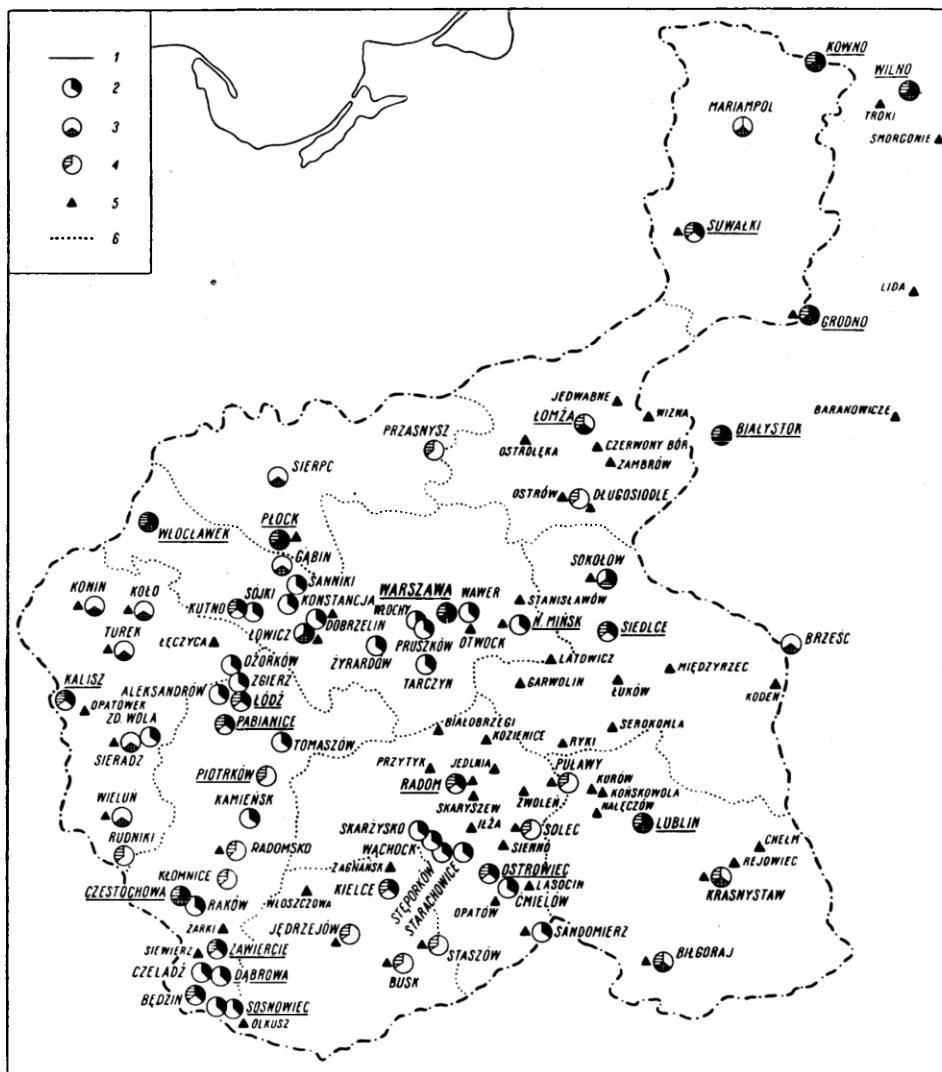
⁴⁵ Nekrologi: Romana Hellera i Wincentego Makowskiego, Kronika Ruchu Rew. 1935, nr 2 s. 30 oraz Naprzód 1905, nr 163; J. Chmielecki, Moja praca w technice bojowej. Kronika Ruchu Rew. 1938, nr 3, s. 179. Por. także „Z fabryk i warsztatów”, Robotnik 1903, nr 48—50.

⁴⁶ Ibidem oraz sprawozdanie z konferencji CKR PPS z października 1904 r. op. cit., oraz życiorys Jana Kwapińskiego, Za wolność i lud. 1 maj 1938. Wyd. PPS i nekrolog Tomasa Czyżewskiego, Kronika Ruchu Rew. 1935, nr 3, s. 41.

⁴⁷ Robotnik 1903, nr 19, 52 i 53 i 1904, nr 57 oraz nekrolog Jana Skawińskiego, Kurier Lubelski 1916, nr 15.

W Lublinie według cytowanego sprawozdania CKR PPS z końca 1904 r. istniały delegacje fabryczne tej partii w kilku fabrykach metalowych oraz w okolicznych cukrowniach i garbarniach. W Zawierciu miała

OSRODKI ORGANIZACYJNE PPS W 1904 R.
(wg sprawozdania CKR PPS z października 1904 r.)

Objaśnienia znaków: 1 — komitety lokalne PPS; 2 — organizacje robotnicze; 3 — organizacje rzemieślnicze; 4 — organizacje inteligentkie; 5 — organizacje wiejskie; 6 — granice guberni.

PPS w okresie bezpośrednio przedrewolucyjnym swoich przedstawicieli w fabryce Hulczyńskiego, w hucie szklanej oraz w przedsiębiorstwie „Zawiercie”. W Kaliszu prowadziła PPS agitację wśród metalowców,

robotników przemysłu drzewnego oraz wśród hafciarzy. Dane cytowanego powyżej sprawozdania CKR potwierdzają korespondencje w Robotniku i Kaliskim Kurierku Zakordonowym.

Z Częstochowy zamieszczał Robotnik w tym okresie korespondencje nie tylko z huty na Rakowie, lecz także z przedsiębiorni „Warta”, „Częstochowiarka”, Motte’ów⁴⁸. O Łodzi i osadach okolicznych oraz o Zagłębiu Dąbrowskim była już mowa z osobna.

Obok tych ośrodków wielkomiejskich i wielkoprzemysłowych w 1904 r. tworzyła PPS nowe organizacje na terenie guberni płockiej, warszawskiej, kieleckiej i lubelskiej wśród robotników cukrowni, cementowni, garbarni itp. Istniały także w przeddzień rewolucji wyodrębnione organizacje rzemieślnicze PPS w znacznym stopniu — żydowskie, przede wszystkim w mniejszych miastach jak Krasnystaw, Biłgoraj, Łowicz itp., ale także i w większych ośrodkach, jak Warszawa, Lublin, Kielce, Płock, Siedlce, Kalisz, Grodno, Białystok⁴⁹.

Jeśli chodzi o rzemieślników, to nieco dokładniejszymi danymi dysponujemy znowu dla Warszawy, tym razem dostarczając ich same sprawozdania PPS⁵⁰. Tak np. według sprawozdania WKR na konferencję warszawską PPS w końcu 1903 r. było w Warszawie na ok. 1500 członków organizacji tzw. ściślejszych ok. 250 rzemieślników, ok. 200 robotników żydowskich (przeważnie rzemieślników), ok. 100 inteligentów i ok. 1000 robotników wielkoprzemysłowych, tj. 2/3 całej organizacji⁵¹.

⁴⁸ Kaliski Kurierek Robotniczy 1904, nr 1 oraz Robotnik 1903—1904, nr 48—53 i 57.

⁴⁹ Op. cit. sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie.

⁵⁰ Sprawozdania z warszawsko-siedleckiej konferencji PPS z kwietnia 1903 r. oraz z warszawskiej konferencji PPS z listopada 1903 r. oraz z konferencji CKR PPS z października 1904 (AZHP op. cit.) dają następujący obraz stanu organizacji wśród rzemieślników:

	L i c z b a k ó ł e k			Liczba „ściśle” zorganizowanych		
	1 9 0 3		1904	1 9 0 3		1904
	pocz.	koniec	koniec	pocz.	koniec	koniec
szewcy	—	10	[10]	50	[60—80]	40—50
garbarze	—	—	—	—	—	200
piekarze	tworzą się	—	—	—	—	—
krawcy	„	—	brak	60	—	brak
litografowie	„	—	—	—	—	—
ogrodnicy	„	3	—	—	[18]	—
stolarze	—	10	—	ok. 50	—	—
murarze	—	3	—	—	18	50
zduni	przeszli do SDKPiL	—	2	—	—	—
mieszane	—	2	2	—	[10—12]	—

Por. także wspomnienia Feliksa Baranowskiego, AZHP oraz Br. Żukowski, Wspomnienia bojowca, Niepodległość 1929, t. I, s. 118—119.

⁵¹ AZHP, zesp. PPS 1895—1918, teka 3, pđt. 3 oraz „Z fabryk i warsztatów”, Robotnik 1903—1904, nr 48—57.

Jeśli nawet wziąć pod uwagę, że podane tutaj liczby są danymi szacunkowymi, zapewne wyolbrzymionymi, to jednak należy przypuszczać, że zniekształcenie to nie dotyczy wzajemnych proporcji pomiędzy ilością zorganizowanych robotników fabrycznych, rzemieślników i inteligentów. Proporcje te potwierdza zestawienie o pochodzeniu aktywu robotniczego PPS w Warszawie w 1905 r. (a więc aktywu w przeważającej mierze przygotowanego w przededniu rewolucji), dokonane na podstawie ankiet Stowarzyszenia b. Więźniów Politycznych. Według tych danych na 45 działaczy — 29 było robotnikami fabrycznymi (17 metalowców, 5 robotników gazowni i 7 innych) oraz 16 rzemieślnikami (szewcy, krawcy, murarze, piekarze itp.). A więc ok. 64% działaczy związanych było ze środowiskiem wielkoprzemysłowym, a tylko ok. 36% — z rzemieślniczym⁵².

Rzeczą interesującą byłoby przeprowadzenie porównania ze składem społecznym aktywu SDKPiL na początku rewolucji 1905 r. Niestety, nie dysponujemy tutaj analogicznymi danymi.

Wreszcie dane policyjne o aresztowaniach działaczy PPS w ciągu r. 1904 dają następujący obraz⁵³:

SKŁAD SPOŁECZNY DZIAŁACZY PPS WIĘZIONYCH W R. 1904
(wg danych policyjnych)

Ogólna ilość aresztowanych	rob. wielkoprzem.	inteligencja	rzemieślnicy
118 (100%)	57 (48%)	22 (19%)	39 (33%)

Grupa 57 robotników wielkoprzemysłowych obejmuje: 13 metalowców, 29 włóknarzy i 15 robotników fabrycznych bez bliższego określenia. Wśród rzemieślników przeważają krawcy i szwaczki (15), stolarze, cieśle itp. (7) oraz szewcy (6); wśród inteligencji: studenci (8), nauczyciele (6) i urzędnicy (6). Dane te w porównaniu do poprzednio analizowanych w większym stopniu grożą przypadkowością. Przy zestawieniu wzięto pod uwagę wszystkie grupowe aresztowania PPS w 1904 r. tzw. wsypy organizacji lokalnych (pominięto natomiast aresztowania indywidualne), toteż w grupach tych mogli się znaleźć ludzie przypadkowi, niezwiązani z PPS. Po drugie — zestawione „wsypy” nastąpiły tylko w ośrodkach wielkoprzemysłowych, co może w zestawieniu wpłynąć na wyolbrzymienie liczby robotników wielkoprzemysłowych. Jednocześnie jednak w odwrotnym kierunku — pomniejszania tej liczby, oddziaływać może okoliczność, że w skład zestawienia weszły liczby dotyczące wsypy organizacji żydowskiej w Warszawie (wyłącznie rzemieślniczej) oraz dla Sosnowca wyłącznie organizacji kobiecej,

⁵² AZHP, zesp. Stowarzyszenia b. Więźniów Politycznych.

⁵³ CGIA, D.P.O.O. nr 5/35/2 — 1904, k. 108—113; nr 4/15 — 1904, k. 9. D.P. VII diełoproizwodstwo nr 3198/1—6 — 1904; nr 3529/1—11 — 1904; nr 3296 — 1904 k. 8—9; nr 657/1—58 — 1904; nr 140/2—9 — 1904; nr 3198 — 1904; nr 2126/1—13 — 1904. AGAD GGW I—2, nr 102862/1904, k. 21. Dane wykorzystane do powyższego zestawienia dotyczą aresztowań w następujących ośrodkach: Warszawie (III, 13/26 IV, ? VI, 21 VII/3 VII, 31 X/13 XI, ? XII), Radomiu (11/24 XII), Sosnowcu (? I), Łodzi (? II).

a przez to niereprezentatywnej dla tego ośrodka PPS. W każdym razie i tutaj występują proporcje zbliżone do poprzednich.

O ile ośrodki przemysłowe Królestwa, środowisko proletariackie stanowiło tradycyjny teren działalności PPS od lat 90-tych XIX wieku, o tyle rolnicze okręgi Królestwa Polskiego a w szczególności wieś zaczęła obejmować PPS swą agitacją dopiero w latach 1903—1904. W r. 1903 działalność PPS na wsi skupiała się wokół pięciu centrów: Radomia, Ostrowca, Lublina⁵⁴, Siedlec i Łowicza⁵⁵. W 1904 r., który był okresem dość szybkiego wzrostu wszczepionych PPS na wsi — ośrodki te pozostały nadal najsilniejszymi, chociaż przybyło według sprawozdań PPS szereg nowych. A więc przede wszystkim rozrosły się jej wpływy na wsi Lubelszczyzny i Zagłębia Staropolskiego (Iłża, Opatów, Kozienice) wchodząc na teren Kielecczyzny (Włoszczowa, Jędrzejów) i okolic Sandomierza; dalej zaczęła PPS obejmować swą działalnością Łomżyńskie (Ostrołęka, Zambrowo, Jedwabno), wreszcie obok Łowicza w północno-zachodniej części Królestwa wytwarzają się nowe ośrodki agitacji wiejskiej: Płock, Konin, Kalisz, Łęczyca, Wieluń. Sprawozdania PPS wymieniają tutaj także Częstochowę (w Częstochowie powstał komitet chłopski PPS) i jej okolice (Myszków, Radomsko) oraz Olkusz a poza granicami Królestwa: Wilno, Grodno, Baranowicze, Lidę, gdzie prowadzono agitację na wsi białoruskiej⁵⁶. Konfrontacja tego obrazu wpływów z mapą kolportażu wydawnictw PPS zestawioną na podstawie raportów urzędników carskich⁵⁷ potwierdza aktywność większości wyżej wymienionych ośrodków, a przede wszystkim radomskiego, lubelskiego, płockiego, łowickiego, kaliskiego, siedleckiego jak również okolic Łomży. Sprawozdania urzędowe nie wymieniają natomiast takich ośrodków jak Olkusz, Częstochowa, Kielce, Sandomierz, wskazują natomiast jako tereny kolportażu wydawnictw PPS także Suwalszczyznę, Mariampol, Wołkowyszki, których nie wskazało sprawozdanie CKR PPS z końca 1904 r. Konfrontując te dwa źródła należy wziąć pod uwagę, że o ile sprawozdania wewnętrzne PPS dotyczyły całokształtu działalności partii na wsi, o tyle analizowane tutaj sprawozdania urzędowe odnosiły się tylko do kolportażu odezw, który nie był w tym czasie jedyną formą działalności PPS na wsi.

Pewnym wskaźnikiem trwałości i siły wpływów PPS na wsi mogą być dane o obchodach pierwszomajowych. W 1904 r. PPS zorganizowa-

⁵⁴ W końcu października 1903 r. odbyła się konferencja chłopska PPS na Lubelszczyźnie, która stwierdziła, że wpływy PPS na tym terenie są dość szerokie, słabsze w części południowej, a najsilniejsze w części północno-zachodniej. Wpływy te miały jednak wyłącznie luźny charakter i nie objęte były żadnymi formami organizacji. AZHP, zesp. PPS 1895—1918, teka 3, nr 4.

⁵⁵ Tak np. sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Wilnie z kwietnia 1903 r. podaje następujące liczby kolportażu Gazety Ludowej: Lubelskie — 400 egz., Ostrowiec i okolice — 300 egz., Łowickie i Płockie — 300 egz., Radomskie — 200 egz. AZHP, zesp. PPS 1895—1918, teka 3, nr 3; por. także: list W. Jodki do B. A. Jędrzejowskiego z. VII 1903. AZHP, Korespondencja PPS, teka 49.

⁵⁶ Op. cit., sprawozdanie z konferencji krakowskiej CKR PPS z X 1904.

⁵⁷ Raport naczelnika wileńskiego gub. zarządu żandarmerii z 11 VIII 1904, CGIA, D.P. VII diełoproizwodstwo nr 2408/1904 k. 8—9 i 11; por. odsyłacz na s. 363.

wała takie obchody w kilku wsiach w powiatach: łowickim, lubartowskim, puławskim i koneckim⁵⁸.

Pytanie, jakie grupy ludności wiejskiej obejmowała swym wpływem PPS w przeddzień rewolucji, musi niestety pozostać nadal bez odpowiedzi w związku z całkowitym brakiem informacji w tej sprawie. Sprawozdania z okresu rewolucji 1905 r. mówią o pewnych tradycyjnych wpływach PPS wśród proletariatu rolnego. Należy więc przypuszczać, że w okresie przedrewolucyjnym sięgano w praktyce przede wszystkim do robotników rolnych, chociaż z hasłami politycznymi ogólnodemokratycznymi odwoływała się PPS w latach 1903—1904 do całej wsi, natomiast agitację strajkową prowadzono wyłącznie wśród parobków dworskich⁵⁹.

O wzroście wpływów PPS na wsi Królestwa świadczyć może pośrednio wzrost wagi tego działu pracy w samej partii. Mówią o tym specjalne uchwały CKR PPS poświęcone akcji gminnej, kółkom rolniczym itp., organizowanie specjalnych konferencji okręgowych i przygotowywanie ogólnokrajowej konferencji chłopskiej, wreszcie powstanie wyodrębnionego Wydziału Chłopskiego na początku 1905 r. Wszystkie te posunięcia organizacyjne miały jednak na celu najczęściej dopiero „zdobywanie” wsi przez PPS, a nie tylko umocnienie posiadanych wpływów.

PPS w przeddzień rewolucji obejmowała swym wpływem we względnie szerokim zakresie inteligencję ściślej lub luźniej związaną z nią ideologicznie, skupioną w odrębnych, specyficznych w swych formach organizacjach. Grupy te (nie wchodzi tutaj oczywiście w grę „zawodowi” działacze-inteligenci, prowadzący organizacje robotnicze) istniały we wszystkich większych ośrodkach miejskich Królestwa: na ogół obok organizacji robotniczych. Do wyjątków należały organizacje lokalne składające się z samej inteligencji (w 1904 r. Przasnysz, Ostrowiec, Piotrków), częstym zjawiskiem były prawie wyłącznie robotnicze organizacje i brak wpływów wśród inteligencji jak np. w Zawierciu, Noworadomsku, Łodzi, Kielcach, Siedlcach. Najsilniejsze organizacje inteligentkie PPS istniały w Warszawie, Częstochowie, Radomiu i Ostrowcu, słabsze w Zagłębiu, Lublinie⁶⁰.

Ważną dla rozwoju wpływów PPS w przededniu rewolucji 1905 r. była działalność agitacyjna nauczycieli szkół początkowych we wsiach i małych miasteczkach, jak np. w okolicach Ostrowca, Krasnegostawu, Biłgoraju, Łowicza, Włocławka⁶¹. Czasem były to kilkunastoosobowe grupy w seminariach nauczycielskich jak np. w Solcu koło Ostrowca.

Znaczna część inteligentkich wpływów PPS skupiała się w ośrodkach zagranicznych tej partii. Sekcje zagraniczne PPS, prawie wyłącznie inteligentkie składały się w przeważającej mierze ze studentów. Były to więc sekcje niemieckie (Hamburg, Berlin, Brema), szwajcarskie (Genewa, Zurych), belgijskie (Leodium, Bruksela), francuska

⁵⁸ Święto majowe w zaborze rosyjskim, Przedświt 1904, nr 4.

⁵⁹ Op. cit. sprawozdanie z konferencji chłopskiej PPS okręgu lubelskiego z października 1903 r.

⁶⁰ Op. cit., sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie z X 1904 r.

⁶¹ Ibidem.

(Paryż) i angielska (Londyn). Do ośrodków „zagranicznych” zaliczano także sekcje galicyjskie (Lwów i Kraków). Wszystkie te sekcje podlegały Komitetowi Zagranicznemu PPS. Natomiast bezpośrednio do organizacji krajowej należały grupy młodzieży studiującej na uniwersytetach w Moskwie, Petersburgu, Kijowie oraz inteligencka emigracja polska rozrzucona po całej Rosji. Należy uwydatnić ogromną rolę, jaką te zagraniczne ośrodki inteligenckie odgrywały w PPS, zasilaly one organizację krajową materialnie i kadrowo. Tak np. w 1904 r. wpływy finansowe z Rosji stanowiły ok. 47,7% całości dochodów PPS⁶².

Partyjne koła młodzieżowe PPS dzieliły się na studenckie i szkolne. Mimo braku danych liczbowych ze sprawozdań opisowych należy sądzić, że młodzież stanowiła główny „punkt zaczepienia” PPS wśród inteligencji. Szczególnie w końcu r. 1904 dużo młodzieży studenckiej napłynęło do PPS⁶³. Organizacje studenckie PPS zaczęły powstawać jeszcze w latach 90-tych np. w Warszawie w latach 1895—1896, w Petersburgu ok. r. 1896, w innych miastach dopiero w okresie przedrewolucyjnym. Składały się z kilkunastoosobowych ścisłych kółek oraz z innych zhierarchizowanych organizacji szerszych. Prowadziły szeroki zakres działalności, od ściśle agitacyjno-politycznej wśród robotników i żołnierzy, poprzez oświatową i samokształceniową, wydawniczą itp. do organizowania kulturalnych imprez dochodowych. O sile tych organizacji świadczy w pewnym stopniu fakt, że w zorganizowanej na początku 1904 r. konferencji młodzieży uniwersyteckiej PPS wzięło udział 11 delegatów z 7-miu miast: Warszawy, Petersburga, Moskwy, Kijowa, Charkowa, Rygi i Dorpatu⁶⁴. Druga konferencja studencka PPS odbyła się na początku 1905 r.⁶⁵

Obok studenckich posiadała PPS organizacje tzw. sztubackie, działające w ramach Związku Młodzieży Socjalistycznej. Było ich jednak niewiele, na terenie Królestwa było tylko 5 takich organizacji: w Warszawie (na początku 1904 r. grupa PPS sięgająca według sprawozdań ok. 50 członków), Radomiu, Łomży, Siedlcach i Mariampolu. Istniały także koła PPS w szkołach Grodna, Kowna i Mińska⁶⁶. Należy przypuszczać, że były to organizacje niewielkie, jakkolwiek odegrały w okresie rewolucji poważną rolę współorganizując strajk szkolny.

Poprzez ścisłe komórki młodzieżowe uzyskiwała PPS wpływ na szersze postępowe organizacje młodzieżowe jak Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Postępowej Młodzieży Polskiej, stow. akad. „Spójnia”, organizacja „Promienistych” itp. Związek Młodzieży Socjalistycznej, organizacja lewicowa, bezpartyjna, pozostawała pod wpły-

⁶² Ibidem.

⁶³ J. Krzesławski, Garść uwag o tow. Tytusie Bobrowskim, Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce 1935, nr 1.

⁶⁴ W. Szymańska, Pierwsza konferencja młodzieży uniwersyteckiej PPS, Niepodległość 1935, t. 10, s. 145 nn. Nekrolog D. Rymkiewiczza, Kronika Ruchu Rewolucyjnego 1935, nr 1, s. 14—16.

⁶⁵ Uchwały II Zjazdu kół młodzieży PPS. Biblioteka Jagiellońska, rękopis nr 7118.

⁶⁶ Sprawozdanie ZMS na IV Zjazd Związku Postępowej Młodzieży Polskiej w XII 1904. Zjednoczenie 1905, nr 1.

wami SDKPiL, PPS, PPS-Proletariat i Bundu. Prowadził on pracę samokształceniową wśród młodzieży szkół średnich. W 1904 r. ZMS posiadał grupy w 9 miejscowościach na prowincji oraz w Warszawie, gdzie liczył ok. 250 członków⁶⁷. Związek Postępowej Młodzieży Polskiej, organizacja szeroka, federująca organizacje i grupy postępowe o różnych odcieniach ideologicznych i różnych nazwach (w jej skład wchodził formalnie także ZMS) rozwijał działalność przede wszystkim wśród emigracji polskiej w Rosji i na zachodzie Europy. Wpływy PPS w tym Związku kształtowały się różnie w różnych ośrodkach, stosunkowo silną pozycję zdobyła sobie w Petersburgu, Moskwie, Kijowie oraz Paryżu⁶⁸. W Warszawie uzyskała PPS przeważające wpływy w lewicowej, bezpartyjnej organizacji studenckiej „Spójnia”, na terenie której współzawodniczyły z nią SDKPiL i Bund. „Spójnia” była stosunkowo liczną organizacją, w końcu 1903 r. skupiała w Warszawie ok. 300 członków⁶⁹. Natomiast niewielkie wpływy miały zarówno PPS, jak i inne partie robotnicze na terenie drugiej warszawskiej organizacji studenckiej „Bratnia Pomoc”, opanowanej prawie wyłącznie przez endecję⁷⁰.

Wpływy PPS wśród inteligencji wykraczały niejednokrotnie poza Królestwo, ale nie ograniczały się też do ośrodków emigracyjnych. Tak np. poważny wpływ wywierała PPS na działającą na terenie Galicji organizację tzw. „Promienistych”, założoną w latach 1901/1902. W skład organizacji tej skupionej wokół pisma Promień wchodziła m.in. cała sekcja krakowska PPS, a jej członkowie W. Jodko, Feliks Perl, Leon Wasilewski, odgrywali przez wiele lat decydującą rolę w redakcji pisma. W skład KC „Promienistych” wchodził niejednokrotnie późniejsi działacze PPS jak w latach 1902—3 Adam Buyno, a w okresie 1904—1905 Marian Kukiel⁷¹.

Ale sympatyków posiadała PPS nie tylko w organizacjach młodzieżowych. Miała ich także w innych grupach inteligencji, niezwiązanych organizacyjnie z partią, ale wspierających ją materialnie. Byli to ludzie często o niewykrystalizowanych zasadach ideologicznych, ale prowadzący postępową działalność kulturalno-oświatową. W wielu wypadkach już w czasie rewolucji 1905 r. związali się z PPS organizacyjnie. Wymienić tutaj należy przede wszystkim zespół ludzi skupiony wokół Ognia, najbliższego związanego z PPS oraz częściowo współpracowników Głosu i Prawdy. Ogniu w latach 1903—1905 redagowali: L. Krzywicki, St. Stempowski i St. Posner⁷². Do sympatyków PPS zaliczali się także inicjatorzy i twórcy Uniwersytetu Robot-

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ W. Szymańska, op. cit. oraz L. Wasilewski, Polska Partia Socjalistyczna w pierwszym okresie jej rozwoju, op. cit.

⁶⁹ List A. Buyny do [W. Jodki] z 3 XII 1903. AZHP, Korespondencja PPS, teka 4.

⁷⁰ Ibidem. J. Krzesławski, Garść uwag o tow. Tytusie Bobrowskim, op. cit.

⁷¹ L. Wasilewski, Pamiętnik, maszynopis, s. 14, Biblioteka Narodowa, rękopisy, nr 4751; St. Loewenstein, Młodzież promienista w Galicji, Niepodległość 1933, t. 10; J. Hulewicz, Udział Galicji w walce o szkołę polską (1899—1914). Nasza walka o szkołę polską, Warszawa 1934, t. III, s. 455.

⁷² K. R. Żywicki, Działalność oświatowa (1880—1918). Księga Jubileuszowa PPS, op. cit., s. 289.

niczego: St. Brzozowski, S. Goldberg. W Radomiu, Ostrowcu grupy inteligencji postępowej organizowały legalne biblioteczki i wypożyczalnie książek po wsiach, wprowadziły działalność oświatową jak np. dr Rudzki w Lublinie, czy grupy postępowych nauczycieli w Warszawie (Stanisław Michalski, N. Samotyhowa i inni)⁷³.

Podobne kręgi ludzi skupiało Towarzystwo Wyższych Kursów Wakacyjnych w Zakopanem, powstałe w październiku 1903 r. z inicjatywy m.in. Kazimierza Kelles-Krauz, W. Feldmana, O. Bujwida. W zarządzie Towarzystwa przeważali działacze PPS i PSD (K. Krauz, Z. Golińska, E. Bobrowski, K. Krzeczkowski), natomiast zespół wykładowców grupował twórczą inteligencję postępową o różnych odcieniach ideologicznych. Wymienić tu należy np. Ludwika Krzywickiego, Stanisława Koszutskiego i innych. Towarzystwo liczyło na początku r. 1905 ponad 800 członków, z tego tylko połowę z Królestwa a resztę z Galicji i ośrodków emigracyjnych. Podobnie przedstawiał się zespół słuchaczy, liczący w r. 1903/1904 500 osób, a w 1904/1905 — 370, składający się ze studentów, nauczycieli, urzędników handlowych i technicznych. Tak wśród członków Towarzystwa, jak i słuchaczy PPS posiadała decydujące wpływy polityczne.

Pamiętać jednak trzeba, że szczerze postępową, lewicującą inteligencja stanowiła w okresie przedrewolucyjnym cienką tylko warstwę w społeczeństwie polskim. Wśród wielu grup inteligenckich silne było ciążenie do endecji (np. w Łodzi). W ciągu r. 1904 wraz ze zmianami zachodzącymi na arenie międzynarodowej zaznaczyła się silna ewolucja inteligencji na lewo. Wyrazem tego jest m.in. emancypowanie się części inteligencji spod wpływów ND i nierzadkie przesunięcia na korzyść wpływów PPS.

Przegląd powyższy nie daje pełnej odpowiedzi na pytanie jaki był stan liczebny organizacji PPS w przeddzień rewolucji. Przede wszystkim ze względu na istniejący stan źródeł, jak również ze względu na niedokładnie sprecyzowane kryterium członkostwa w PPS przedrewolucyjnej i niejednorodną strukturą organizacji lokalnych. Udało się natomiast poczynić pewne ustalenia, dotyczące ośrodków działalności PPS w Królestwie w przeddzień wybuchu rewolucji, zarówno w miejskich ośrodkach przemysłowych, jak i na wsi.

Sprawa bazy społecznej PPS wymaga niewątpliwie dalszych badań, szczególnie potrzebne jest, jak się wydaje, potraktowanie tego zagadnienia w rozwoju, porównawcze zestawienie kilku przekrojów z różnych lat. Nie było to zamiarem niniejszego artykułu. Natomiast dla pierwszych lat XX wieku, mimo hipotetyczności wniosków, opartych na fragmentarycznych danych o charakterze pośrednim, można stwierdzić, że nie była PPS w swym składzie społecznym partią jednolitą, choć w przeważającej mierze opierała się na robotnikach (w znacznym stopniu wielkoprzemysłowych), ale ze znacznym udziałem drobnomieszczanstwa oraz inteligencji o szerokim wachlarzu pochodzenia społecznego (szlachta polska i litewska, burżuazja polska i żydowska itp.). Środowisko drobnomieszczanckie, objęte agitacją PPS obejmowało

⁷³ Sprawozdanie z konferencji CKR w Krakowie, op. cit.; W. Trzeciński, Z. minionych dni, Warszawa 1937.

wało częściowo rzemieślników, szczególnie w drobnych ośrodkach miejskich i na wsi oraz w jakimś procencie (niestety, nieustalonym) chłopstwo, do którego PPS odwoływała się nie uwzględniając klasowego zróżnicowania wsi. W ośrodkach działalności PPS na wsi, zapoczątkowanej w omawianym okresie, bazą tej partii był także w znacznym stopniu proletariat lub półproletariat przemysłu spożywczego, leśnego, ceramicznego itp. Centralna kadra partyjna PPS w omawianym okresie pod względem społecznym była w przeważającym stopniu inteligencka. W pewnym stopniu jednak, szczególnie w większych ośrodkach przemysłowych wchodziła w jej skład działacze robotniczy, w pierwszym pokoleniu, rekrutujący się co najmniej w połowie z proletariatu przemysłowego.

Organizacje robotnicze stanowiły najściślej zorganizowaną i najtrwalszą część partii. Wieś, a szczególnie chłopstwo było w PPS zorganizowane znacznie luźniej. Najluźniej zaś ujęta organizacyjnie była inteligencja, choć tak pod względem ilościowym, jak i jakościowym odgrywała ona w PPS poważną rolę. Okres bezpośrednio przedrewolucyjny przyniósł w praktycznej działalności PPS podział na „organizację robotniczą” i „stosunki” inteligenckie, wyrażający się nie tylko w formach organizacji i działalności, ale i w wyodrębnieniu kierownictwa centralnego (tzw. centralne biuro inteligenckie w Warszawie). Było to w pewnym stopniu odbiciem niejednorodności społecznej i ideologicznej PPS. Jest rzeczą charakterystyczną, że zaraz na początku rewolucji VII zjazd PPS wprowadził unifikację organizacyjną, a dalsze zjazdy sprecyzowały jednolite kryterium członkostwa partii niezależnie od środowiska społecznego.

III

Trudności źródłowe na jakie napotyka badacz wpływów partii nielegalnej, działającej w warunkach policyjnego systemu carskiego wzrosną jeszcze niepomniernie, gdy zechce się porównać wpływy kilku takich partii, działających w tym samym w zasadzie środowisku społecznym. Natrafiamy tutaj bądź na całkowity brak danych liczbowych, bądź w wypadku nawet zachowania się pewnych informacji tego typu — na liczby nieporównywalne. Trzeba się więc znowu uciekać do wskaźników pośrednich, z góry zdając sobie sprawę z fragmentaryczności i hipotetyczności wniosków.

Na terenie klasy robotniczej Królestwa rozwijały działalność polityczną SDKPiL i PPS, w niektórych ośrodkach działała PPS-Proletariat, wśród proletariatu żydowskiego Bund. W omawianym okresie próbowała zdobyć wpływy wśród proletariatu także endecja. Na terenie Litwy i Suwalszczyzny raporty urzędników carskich notują działalność litewskiej SD, SDPRR, eserów, Bundu oraz PPS i SDKPiL. Podobnie jak SDKPiL i Bund, nie ograniczała PPS terytorium swych wpływów do ram Królestwa, ale starała się je utrwalić także na terenie Litwy. W odróżnieniu natomiast od tych ostatnich partii sięgała do innych zaborów, bądź bezpośrednio (np. organizacje młodzieżowe, inteligenckie, paramilitarne w Galicji w końcu 1904 r.) bądź pośrednio — przez

próby utrzymania jedności programowej i kadrowej z PPS zaboru pruskiego i w znacznej mierze — PPSD.

Zagadnieniem pierwszoplanowym pozostaje jednak rola PPS na tle mapy politycznej Królestwa.

Przed każdym z historyków staje tutaj zaraz problem wspólnego miernika zasięgu organizacyjnego i zasięgu wpływów partii robotniczych. Spośród wielu możliwych wskaźników bierzemy pod uwagę tylko kilka: zasięg kolportażu wydawnictw partyjnych, w pewnym zakresie wysokość nakładu pism oraz represje ze strony władz carskich.

W pewnym stopniu rolą wskaźnika dla ustalenia ośrodków działalności różnych partii i stopnia docierania ich do proletariatu przemysłowego może być statystyka korespondencji terenowych, drukowanych w pismach partyjnych. Korespondencje te nie mogą natomiast, jak się wydaje, dawać odpowiedzi na dalej idące pytanie jak np. stan organizacyjny partii, chyba tylko w wypadkach wyraźnego zaznaczenia w korespondencji istnienia miejscowej komórki partyjnej. Jednak w tym ostatnim wypadku konieczna jest konfrontacja z innymi dokumentami (jak np. wspomnienia). W każdym razie przy analizie takiej statystyki korespondencji terenowych niezbędne jest uwzględnienie takich czynników jak typ pisma, które je drukuje (agitacyjno-masowe, teoretyczne, lokalne, centralne itp.) oraz wpływ redakcji pisma (korygowanie, „brakowanie“, uzupełnianie korespondencji lokalnych przez działaczy centralnych itp.). Wreszcie sprecyzowania wymaga sama definicja „korespondencji robotniczej“. Nasuwa się pytanie, czy należy zaliczyć do tej kategorii wszystkie korespondencje, czy tylko te, które wyraźnie zostały zakwalifikowane przez redakcję jako korespondencje „z fabryk i warsztatów“ itp.? czy też kryterium winien być fakt, że korespondencja pochodzi z konkretnej fabryki lub „fachu“ niezależnie od miejsca, które zajmuje w piśmie.

Istotnym wskaźnikiem przy porównawczym rozpatrywaniu zakresów wpływów kilku partii robotniczych byłoby zestawienie poszczególnych ośrodków działalności tych partii z punktu widzenia ich aktywności w ruchu masowym jak np. w organizowaniu strajków, manifestacji pierwszomajowych, antywojennych i innych zgromadzeń masowych itp. Porównanie takie wymagałoby przede wszystkim odniesienia do taktyki tych partii, która z reguły determinowała formy działania. Należałoby więc wziąć pod uwagę kilka form wystąpień masowych i ich zasięg. Ustalenia takie wymagają specjalnych badań, występują tutaj bowiem dodatkowe trudności źródłowe: konieczność konfrontacji wewnętrznych źródeł partyjnych z urzędowymi, które w zakresie roli poszczególnych partii w ruchu masowym nie dają wyczerpujących i wiarygodnych informacji.

Wobec zupełnego braku statystyk partyjnych sprzed 1905 r. sprawa liczebności partii robotniczych pozostaje otwartą. Według szacunku współczesnych były to cyfry rzędu kilku setek, nie przekraczające tysiąca. Nieco dokładniejsze dane podają sprawozdania wewnętrzne SDKPiL i PPS dla Warszawy. Niestety, są to także dane szacunkowe:

⁷⁴ Zob. przypis nr 33 na s. 363.

konferencja warszawska SDKPiL z początku 1904 r. podaje liczbę organizacji „ścistej” SDKPiL w Warszawie na 125—150 osób. Analogiczna konferencja PPS podaje 423 członków organizacji „ścistej” PPS w Warszawie w końcu 1903 r.

Wreszcie ważnym kryterium składu społecznego partii, terytorialnego zasięgu ich wpływów mogą być finanse partyjne. Jest to jednak czynnik bardzo trudny do wykorzystania przy rozważaniach porównawczych, odnoszących się do kilku partii ze względu na nieporównywalne często systemy prowadzenia sprawozdań finansowych, nie mówiąc już o tym, że sprawozdania takie w minimalnym zakresie się przechowywały.

Weźmy natomiast pod uwagę zasięg kolportażu wydawnictw partyjnych, zestawiony na podstawie sprawozdań urzędników carskich z tymi wszystkimi zastrzeżeniami, które zaznaczyliśmy wyżej, przy analizie tych danych dla PPS (obie partie i SDKPiL i PPS posługiwały się podobnym sposobem rozpowszechniania swoich wydawnictw w przeciwstawieniu np. do endecji). Zasięg kolportażu SDKPiL lub PPS był niewątpliwie związany z zasięgiem organizacyjnym tych partii, chociaż oczywiście nie musiał, i nie mógł nawet, z nim się pokrywać.

Raporty policyjne władz administracyjnych o rozpowszechnianiu wydawnictw partii rewolucyjnych wymieniają kilkadziesiąt miejscowości, do których docierały odezwy PPS — z tego ponad 25 większych miast⁷⁴. Te same źródła podają dla SDKPiL ok. 10 większych ośrodków. Są to ośrodki, w których obok siebie działały obie partie, takie jak Warszawa, Łódź, Częstochowa, Zawiercie, Sosnowiec, Kalisz, Białystok, Łomża, Wilno. Nie sięgały natomiast wydawnictwa SDKPiL w okresie przedrewolucyjnym takich ośrodków (które pozostawały terenem działalności PPS) jak Zagłębie Staropolskie z Radomiem, Kielcami, Ostrowcem itp., Lublin i okolice (z wyjątkiem Puław, które były silnym ośrodkiem wpływów SDKPiL), Siedlce, gubernia warszawska i płocką z Włocławkiem, Łowiczem, Płockiem itp. oraz Suwalszczyzna⁷⁵.

Z informacji tych nie należy wyciągać zbyt daleko idących wniosków biorąc pod uwagę, że urzędnicy carscy mogli nie uchwycić wszystkich punktów, do których docierały w rzeczywistości wydawnictwa rewolucyjne, a przez to — rzeczywistej proporcji pomiędzy wydawnictwami poszczególnych partii. Poza tym na zasięg kolportażu, a w jeszcze większym stopniu na politykę wydawniczą SDKPiL i PPS miały wpływ różnice taktyczne między tymi partiami. Dlatego dla interesujących nas zagadnień niewiele da porównanie nakładu odezw, którym np. PPS przypisywała główną rolę w swojej działalności agitacyjnej⁷⁶. Wysokość nakładu była w znacznym stopniu odbiciem — poza polityką wydawniczą — możliwości technicznych partii (czasami

⁷⁵ Sprawozdanie SDKPiL z 1904 r. na Międzynarodowy Kongres Socjalistyczny w Amsterdamie podaje, że komitety lokalne lub mężowie zaufania SDKPiL istniały w następujących ośrodkach: Warszawie, Łodzi, Częstochowie, Białymstoku, Wilnie, na Lubelszczyźnie oraz w różnych ośrodkach Zagłębia Dąbrowskiego. B. Schmidt, Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy 1893—1904, t. I, Moskwa 1934, s. 498 nn.

⁷⁶ Przedświt 1904, nr 5—6, 7, 8, 9.

był to czynnik decydujący). Mimo to każda partia przy ustalaniu nakładu brała na ogół pod uwagę możliwości rozpowszechnienia danego wydawnictwa i z punktu widzenia kolportera, i z punktu widzenia odbiorcy. Wydaje się więc, że można przyjąć pewną wzajemną zależność między wysokością nakładu a możliwością kolportażu. Choć niewątpliwie jest to wskaźnik mało precyzyjny i wymaga obwarowania wielu zastrzeżeniami: po pierwsze z reguły kolportowano tylko jakąś nieznaczną część nakładów, który przy transporcie przez granicę i w kraju narażony był na przechwycenie przez władze carskie, a więc wysokość nakładu niewspółmierna jest z liczbą odbiorców, do których odezwy rzeczywiście docierały i po drugie, liczba odbiorców nie była równoznaczna z liczbą czytających.

Stosunkowo więcej może dać wzięcie pod uwagę wysokości nakładu Robotnika i Czerwonego Sztandaru, który w 1904 r. wynosił dla obu pism ponad 2000 egz., przy czym ostatni numer Czerwonego Sztandaru w 1904 r. wyszedł w nakładzie 5000 egz.⁷⁷. Wysokość nakładu może być tutaj o tyle bardziej precyzyjnym wskaźnikiem liczebności i zasięgu wpływów partii, że pisma te w większym stopniu niż odezwy przeznaczone były dla określonego odbiorcy, a do ich kolportażu w przypadku jednej i drugiej partii przywiązywano wielką wagę. Choć i tutaj na wysokość nakładu miały wpływ także możliwości techniczne partii, jak również ich polityka wydawnicza. Tak np. w omawianym okresie kierownictwo PPS kładło większy nacisk na wydawanie i rozpowszechnianie odezwy niż Robotnika. Wreszcie w wypadku PPS Robotnik był tylko jednym z wielu wydawanych w tym okresie agitacyjnych pism centralnych i lokalnych, podczas gdy Czerwony Sztandar był jedynym pismem SDKPiL tego typu. Niestety, nie znamy nakładów pism lokalnych PPS, należy założyć, że w sumie sięgały one co najmniej tysiąca egzemplarzy. Najistotniejszymi, choć ułamkowymi danymi dla omawianych zagadnień będą wreszcie, pochodzące ze źródeł partyjnych liczby kolportowanego w Warszawie Czerwonego Sztandaru (dane z początku 1904 r.) — 450-600 egz.⁷⁸ i Robotnika (dane z końca 1903 r.) — 800 egz.⁷⁹. Konieczne jest tylko i tutaj jedno ważne zastrzeżenie: każdy egzemplarz pisma nielegalnie krążył na ogół z rąk do rąk i czytany był przez wiele osób.

Jeszcze trudniejszą sprawą jest porównywanie wpływów PPS i Bundu, partii działającej wyłącznie wśród żydowskiego proletariatu. Także PPS prowadziła działalność agitacyjną i organizacyjną wśród tej części proletariatu Królestwa. Ośrodki tej działalności były dla obu partii wspólne, a więc przede wszystkim Warszawa, Płock, Łódź i okręg łódzki łącznie z Pabianicami i Piotrkowem, Siedlce, Białystok i Suwałki oraz na Litwie: Wilno, Grodno, Kowno. Wydawnictwa Bundu znacznie przekraczały swą ilością i nakładem żydowską literaturę PPS, np. odezwa Bundu do zmobilizowanych z końca 1904 r. wydana została

⁷⁷ Z. Kormanowa, Materiały do bibliografii..., op. cit., s. 6 i 67.

⁷⁸ Konferencja warszawskich organizacji SDKPiL (marzec 1904), Czerwony Sztandar 1904, nr 16.

⁷⁹ Op. cit., sprawozdanie z konferencji warszawskiej PPS z listopada 1903 r.

w 35 000 egz., a analogiczna żargonowa PPS — w 9000 egz.⁸⁰. Ponieważ jednak literatura bundowska była rozpowszechniana na terenie wszystkich ośrodków żydowskich w Rosji — nakłady te nie mogą być porównywane (nawet przy tych wszystkich zastrzeżeniach, o których była już mowa przy próbie zestawienia wpływów PPS i SDKPiL). Przewaga wpływów Bundu wśród proletariatu żydowskiego w porównaniu z PPS jest zresztą rzeczą niewątpliwą.

Szczególnie na terenie Litwy i Białorusi „Bund” posiadał szerokie wpływy docierając nawet do małych miasteczek. Źródła ochrony carskiej szacują stosunek liczbowy organizacji PPS i Bundu w 1904 r. na Litwie na 1:10. Na terenie samej tylko Litwy posiadał Bund według tych źródeł około 14 komitetów lokalnych nie licząc Komitetu Wileńskiego⁸¹. Na terenie Królestwa, zdaniem historyka PPS⁸², Bund nie dorównywał wpływom PPS nawet wśród robotników żydowskich. Nie dysponujemy, niestety, w tej sprawie żadnymi danymi liczbowymi. Jednak cytowany pogląd budzi wątpliwości, jeśli weźmie się pod uwagę występujące w korespondencji i sprawozdawczości PPS liczne wzmianki o sile Bundu, o jego sprężystości organizacyjnej, zagrażającej wpływom PPS⁸². Także sprawozdania policyjne z okręgu łódzkiego wysuwają Bund na pierwsze miejsce spośród partii działających wśród klasy robotniczej.

PPS Proletariat posiadała w okresie przedrewolucyjnym wpływy niewielkie, można tu mówić właściwie jedynie o dwóch ośrodkach: Warszawie i Łodzi. I tu zresztą wpływy tej partii o charakterze spiskowym już w założeniach programowych, były bardzo ograniczone.

Dodatkową trudnością dla ustalenia głębokości wpływów różnych partii robotniczych obok braku przekazów źródłowych jest duża płynność pomiędzy nimi. Nie dysponujemy w tej sprawie żadnymi, nawet szacunkowymi danymi liczbowymi.

Weźmy pod uwagę jeszcze jeden wskaźnik pośredni dla porównania aktywności i siły partii robotniczych w Królestwie, a mianowicie liczbę poszukiwanych listami gończymi, rozsyłanymi przez departament policji carskiego ministerstwa spraw wewnętrznych. Oto zestawienie poszukiwanych w 1904 r. i na początku r. 1905 rewolucjonistów za działalność polityczną w latach 1902 — 1904⁸⁴:

Na ogólną ilość 240 poszukiwanych przypada oskarżonych o przynależność do:

Bundu	76 osób	PPS	24 osoby
Bundu i SDKPiL	11 „	PPS-Proletariat	7 „
SDKPiL	7 „	Poalej-Syjon	1 „
bez przynależności part.	114 osób.		

⁸⁰ Wydawnictwa PPS, Przedświt 1904, nr 5—6, 7, 8 i 9 oraz M. Kaufman, Przyczynek do historii żydowskiej organizacji PPS, op. cit., s. 35 nn. oraz CGIA, D.P.O.O. nr 5/40/2 — 1904, k. 77.

⁸¹ Raport naczelnika wileńskiego oddziału „ochrony” z 20 IV 1904; CGIA, D.P.O.O. nr 5/23 — 1904, k. 1.

⁸² L. Wasilewski, Polska Partia Socjalistyczna, op. cit., s. 61.

⁸³ Op. cit., sprawozdanie z konferencji CKR PPS w Krakowie; list F. Sachsa do [Komitetu Zagranicznego] z 30 VII 1903. AZHP, Korespondencja PPS, teka 34 oraz Memoriał B. Czarkowskiego z 1901/1902, ibidem, teka 6.

⁸⁴ AGAD, GGW, I—2, nr 103703, k. 1—271.

I znowu konieczne jest jedno zastrzeżenie, które wskazuje fragmentaryczność i nieprecyzyjność danych. Przede wszystkim zestawione przez nas liczby dotyczą tylko niewielkiej części aktywnych uczestników partii robotniczych, a mianowicie tej części represjonowanych przez carat rewolucjonistów, której udało się uniknąć aresztowania, bądź uciec z miejsca, w którym odbywali karę. O ile można przyjąć, że tylko niewielka część aktywnych członków partii robotniczych w okresie przedrewolucyjnym uniknęła nadzoru policyjnego, więzienia, czy zsyłki w ogóle, o tyle poszukiwani listami gończymi nie stanowią napewno ich większości.

Uderza w tym zestawieniu wysoki procent poszukiwanych za działalność w Bundzie, świadczy to z pewnością m.in. o dużej, niedocenianej w historiografii roli Bundu w ruchu rewolucyjnym w Królestwie — jakkolwiek nie należy zapominać, że urzędnicy carscy podawali często bałamutne informacje o przynależności partyjnej, co wynikało przede wszystkim z ich dezorientacji. O tym przypuszczalnie świadczy zaliczenie całej grupy poszukiwanych rewolucjonistów z Łodzi i guberni piotrkowskiej do „rzekomej” wspólnej organizacji Bundu i SDKPiL⁸⁵. Nieprecyzyjność tego zestawienia polega więc przede wszystkim na tym, że nie można przyjąć, by dezinformacja urzędników administracyjnych i policji carskiej nie wpłynęła na proporcje między tymi grupami represjonowanych, których przynależność partyjna została określona. Po drugie — dane te nawet w swoim wąskim zakresie są niepełne: największą pozycję, obejmującą prawie połowę poszukiwanych stanowi grupa bez zaznaczenia przynależności partyjnej. W grupie tej można przeprowadzić następujący podział według przytoczonej w listach gończych charakterystyki działalności politycznej poszukiwanych:

za przynależność do tajnej organizacji rewolucyjnej (§ 250)	35
za przechowywanie lub rozpowszechnianie nielegalnej literatury (§§ 251 i 252)	36
za przemyt nielegalnej literatury przez granicę	4
za udział w zebraniach robotniczych	0
za udział w demonstracjach ulicznych	7
za zatajenie rewolucyjnej działalności innych osób (§ 126)	3
za przekroczenia przeciw „porządkowi społecznemu” np. za podżeganie do strajku (§§ 272 i 318)	2
bez charakterystyki działalności politycznej	18

razem 114

Brak przynależności partyjnej u tak znacznego procentu zwiększa oczywiście możliwość zniekształcenia proporcji między poszczególnymi

⁸⁵ Jest także prawdopodobne, że całą tę grupę należałoby zaliczyć do Bundu, który używał także w nagłówkach swych wydawnictw i pieczęciach Łódzkiego Komitetu nagłówka „socjal-demokratyczny”. W skład tej grupy 11 działaczy wchodzi wyłącznie robotnicy żydowscy.

partiami, przy czym trudno nawet przewidzieć, w jakim kierunku mogłyby one zachodzić. Szczególnie w podgrupach: za przynależność do tajnej organizacji, za przechowywanie nielegalnej literatury, za udział w zebraniach robotniczych kryją się z pewnością działacze rewolucyjni, związani z określonymi partiami politycznymi. A stanowią te podgrupy poważną pozycję 80 osób (gdy rubryka z zaznaczoną przynależnością partyjną wynosi 126 osób). Brak zaznaczenia tej przynależności u osób represjonowanych za udział w demonstracjach ulicznych bądź za przemyt nielegalnych wydawnictw — jak się wydaje — w większym stopniu mógł być wyrazem rzeczywistego stanu rzeczy niż braku orientacji organów carskich. Należy więc przypuścić, że dalsze „anoni-mowe” podgrupy nie zmieniłyby w poważniejszym stopniu „mapy” politycznej, uzyskanej w pierwszym zestawieniu.

Wywód powyższy jest próbą poszukiwania metod badania bazy społecznej, zakresu oddziaływania, siatki organizacyjnej itp. zorganizowanego ruchu robotniczego w Polsce na przykładzie jednej tylko partii. Istniejący stan źródeł dla tych zagadnień narzuca konieczność drobiazgowych i mozolnych poszukiwań, na ogół niewdzięcznych, gdyż nie często mogą prowadzić do dalej idących wniosków. Tym bardziej niezbędne są badania, prowadzone dotąd w niewielkim zakresie tylko nad omówioną wyżej problematyką w odniesieniu do różnych partii robotniczych — i to w oparciu o jak najszerszą bazę źródłową. Jednocześnie warto podkreślić, jak trudne jest dokładniejsze określenie wzajemnego stosunku sił pomiędzy partiami robotniczymi, gdyż siły te podlegały raz po raz niespodziewanym zmianom, wywoływanym represjami carskimi, co zawsze oddziaływało na zakres wpływów politycznych. Nie mówiąc już o różnicach bazy społecznej, terenów działania, form działalności masowej, a głównie polityki i ideologii, które to różnice ogromnie utrudniają wszelkie porównania, a czasem nawet wprost uniemożliwiają.

Na zakończenie tych rozważań warto dodać, że polityczny, zorganizowany ruch robotniczy Królestwa był w tym okresie z wielu przyczyn jeszcze daleki od umasowienia, choć zasadnicze zmiany pod tym względem przyniosła już rewolucja 1905 r. Niewielkie ilościowo rozmiary politycznego ruchu robotniczego widoczne są szczególnie w zestawieniu z ogólną liczbą robotników. Jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę ok. 253 tys. robotników, objętych inspekcją fabryczną w r. 1903/1904 (a więc tylko część całej klasy robotniczej Królestwa), to okaże się, że właściwe organizacje partyjne, tzw. ścisłe, o charakterze kadrowym stanowiły w okresie przedrewolucyjnym znikomy odsetek proletariatu, rzędu kilku promili. Ale w zestawieniu z tym stanem rzeczy silniej występuje różnica między ilościowym i jakościowym znaczeniem ruchu robotniczego w społeczeństwie polskim i tym bardziej docenić wypadnie rolę, jaką odegrały partie robotnicze już w dniach rewolucji. Wówczas to już niewątpliwie stały się politycznymi kierownikami wielotysięcznych wystąpień masowych. Rewolucja przyniosła swój plon m.in. w gwałtownym procesie umasowienia samych partii robotniczych, dokonywającym się w latach 1905—1906. W r. 1906 SDKPiL liczyła ok. 30 tys., a PPS — 46,5 tys. członków⁹⁶. Brak niestety analogicznych liczb dla Bundu, co w zestawieniu z ok.

300 tys. robotników przemysłowych Królestwa stanowi już 25⁰/₀, a przecież pod wpływami tych partii znajdowało się co najmniej drugie tyle. W jaki sposób dokonały się te ogromne przemiany w obliczu politycznym społeczeństwa polskiego, jakie środowiska społeczne objęły, jakie czynniki o nich zadecydowały — wszystkie te pytania wciąż jeszcze czekają na odpowiedź, którą dać powinny nowe badania.

⁸⁶ Op. cit., sprawozdanie z V zjazdu SDKPiL (czerwiec 1906) s. 9 oraz sprawozdanie z IX zjazdu PPS (listopad 1906), Kraków 1907, s. 8—9.

АННА ЖАРНОВСКА

СФЕРА ВЛИЯНИЯ, ПОПУЛЯРНОСТЬ И СОЦИАЛЬНЫЙ СОСТАВ ППС
НАКАНУНЕ РЕВОЛЮЦИИ 1905 Г.

Автор статьи, используя доступные архивные источники и печатные материалы, пытается путем сопоставления этих скудных отрывочных данных отобразить организационную структуру, сферу политического влияния и социальный состав ППС в период, предшествовавший революции 1905 года.

Статья представляет собой попытку вести исследования по вышеуказанным вопросам, ссылаясь на пример только одной рабочей партии.

Первые годы XX века, в особенности 1904 год — это время значительного расширения деятельности и усиления влияния всех партий и политических группировок. Это касается также ППС. Отсутствие демократических свобод, господствовавшая в то время в Королевстве Польском царская полицейская система, нелегальное положение ППС — все это мешало ей приобрести массовый характер и придавало ее организационной структуре черты кадровой партии.

Согласно этой структуре ППС делилась с организационной точки зрения на ряд группировок, а также на рабочие, интеллигентские и крестьянские группы. Известной автономией пользовались также национальные группы: еврейские и немецкие. Наряду с организацией ППС в Польше существовал также хорошо налаженный иностранный отдел этой партии.

В условиях царской полицейской системы, когда организационная деятельность была сильно ограничена, вопрос значения и сферы влияния ППС (как и других рабочих партий) в большой степени решали ее техническая оперативность, издательская деятельность, а также распространение печатных материалов.

Ввиду отсутствия данных, касающихся партийного учета, а также ввиду недостаточного четкого определения критерия членства и неоднородной структуры местных организаций ППС дореволюционного периода нет возможности полностью установить численность партии. В тот период более значительные рабочие организации ППС существовали в таких промышленных центрах Королевства Польского, как Варшава, Лодзь, Домброва Гурнича, Радом, Ченстохова, Калиш. Кроме этих крупных городских и промышленных центров ППС организовала в 1904 г. новые группы в плоцкой, варшавской, келецкой и люблинской губерниях, а также среди рабочих сахарных, цементных, кожевенных заводов и т. д. В сельских районах (в окрестностях Радомы и Островца, Ловича, Седлец и Люблина) ППС стала вести агитационную работу лишь в 1903 — 1904 гг.

Самые значительные интеллигентские организации ППС существовали в Варшаве, Ченстохове, Радоме и Островце. Большим влиянием пользовались организации партии за границей: в Германии, Швейцарии, Бельгии и других странах, а также в русских университетских центрах. Надо полагать, что среди интеллигенции основную группу, находившуюся под влиянием ППС, составляла молодежь.

Непосредственно перед революцией часть интеллигенции, тяготевшей ранее к Эндееции (*Narodowa Demokracja*) подпала под влияние ППС.

Вопрос общественной базы ППС требует дальнейших исследований. Если дело касается начала XX века то, на основании имеющихся отрывочных данных, можно предположить, что социальный состав ППС не был однородным, несмотря на то, что главным образом партия опиралась на рабочих (в значительной мере рабочие крупной промышленности). В рядах ППС насчитывалось довольно много представителей мелкой буржуазии, равно как интеллигенции из различных кругов: помещичьих, мелкой шляхты и буржуазии.

ANNA ŻARNOWSKA

LA PORTÉE, LES INFLUENCES ET LA BASE SOCIALE
DU PARTI SOCIALISTE POLONAIS A LA VEILLE DE LA RÉVOLUTION DE 1905

L'article est un essai sur la confrontation² des données peu nombreuses, menues et fragmentaires accumulées sur la base des sources d'archives et imprimées accessibles sur l'état d'organisation, de la portée, des influences politiques et de la base sociale du Parti Socialiste Polonais dans la période qui précédait directement le déclenchement de la révolution de 1905. C'est une tentative de découvrir les méthodes des recherches sous-mentionnées sur un exemple d'un seul parti ouvrier.

Les premières années du XXe siècle, particulièrement l'année 1904, sont une période d'un ample élargissement d'activité et d'accroissement des influences de tous les partis et groupements politiques. Cela concerne aussi le Parti Socialiste Polonais. Le défaut de libertés démocratiques, le système policier tsariste régnant dans le Royaume de Pologne, l'illégalité du Parti Socialiste Polonais, rendaient à ce parti impossible son action en masse et formaient sa structure d'organisation comme parti de cadres dans un grand degré. Cette structure se distingue par la division en organisations rigoureuses et détachées ainsi qu'en organisations juives et des intellectuels. Les organisations juives et allemandes possédaient une certaine autonomie nationale. Il existait auprès de l'organisation nationale du Parti Socialiste Polonais une section étrangère plus ample de ce parti.

Dans les conditions du régime policier tsariste, quand les possibilités d'activités et d'organisation étaient très restreintes, son habileté technique, son activité éditoriale et colportage ont décidé dans un grand degré de sa force et de la portée d'influences du Parti Socialiste Polonais.

L'état des sources existant (point d'enregistrement de Parti), aussi que le critère de dignité de membre précisé inexactement et la structure hétérogène des organisations locales du Parti Socialiste Polonais de la période pré — révolutionnaire, ne permettent pas de présenter en plein le tableau de son état numérique. Les plus fortes organisations ouvrières du Parti Socialiste Polonais à cette période existaient dans centres plus grands du Royaume de Pologne, comme Varsovie, Łódź, Dąbrowa Górnicza, Radom, Częstochowa, Kalisz. A côté de ces centres de grandes villes et de grande industrie en 1904, le Parti Socialiste Polonais créait de nouvelles organisations sur le territoire des „gouvernements” de Varsovie, Płock, Kielce et Lublin, parmi les ouvriers des sucreries, des usines de ciment, des tanneries etc. Les terrains urbains (les environs de Radom et Ostrowiec, Łowicz, Siedlce et Lublin), ne commencèrent à être englobés par la propagande du Parti Socialiste Polonais qu'en 1903—04. Les organisations les plus fortes des intellectuels du Parti Socialiste Polonais existaient à Varsovie, Częstochowa, Radom et Ostrowiec; une grande part des influences de ce parti fut concentrée dans

les sections étrangères: allemandes, suisses, belges etc. et dans les villes universitaires russes. Il faut croire que la jeunesse formait le groupe central parmi les intellectuelles demeurant sous l'influence du Parti Socialiste Polonais. Dans la période directement pre-révolutionnaire une partie des intellectuels se libéra des influences du Parti de la démocratie Nationale et subit l'influence du Parti Socialiste Polonais.

Le problème de la base sociale du Parti Socialiste Polonais exige des recherches ultérieures. Pour les premières années du XXe siècle, s'appuyant sur les données fragmentaires, il est possible de mettre en avant l'hypothèse que le Parti Socialiste Polonais n'était pas dans sa composition sociale un parti homogène, quoique elle s'appuyait dans la mesure prépondérante sur les ouvriers (de grande industrie — dans un degré considérable). La petite bourgeoisie et les intellectuels descendant de propriétaires fonciers, de petite noblesse et de la bourgeoisie participèrent dans un nombre assez considérable au Parti Socialiste Polonais.